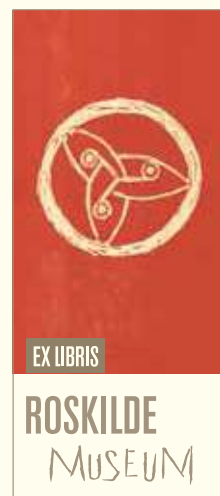

ROMU
2009

ROMU 2009

ROMU 2009

Årsskrift fra Roskilde Museum

ROSKILDE MUSEUMS FORLAG

ROMU 2009

© Roskilde Museums Forlag 2010

Forfattere:
Tom Christensen, museumsinspektør, Roskilde Museum
Ole Thirup Kastholm, museumsinspektør, Roskilde Museum
Lars Kjær, cand. mag. i historie
Mette Høj, museumsinspektør, Roskilde Museum
Lise Hammershøj, kommunikationskonsulent, Danmarks Rockmuseum
Hakon Lund, dr. phil., kunsthistoriker
Tim Holmegaard Krat, naturvejleder, Roskilde Museum

Redaktion: Søren Moses
Omslag: Peter Brandes
Grafisk tilrettelægning: Mette Secher
Papir: MultiDesign Ivory
Skrifter: Berthold Akzidenz Grotesk og Adobe Garamond Pro
Tryk: Gullanders Bogtrykkeri, Skjern

ISBN 978-87-88563-75-7
ISSN 0107-928 x

Indhold

Odin fra Lejre, 7
af Tom Christensen
Noter og litteratur, 23

Arkæologien under motorvejen, 27
af Ole Thirup Kastholm
Noter og litteratur, 43

Torvet og dets mennesker, 47
af Lars Kjær
Noter og litteratur, 60

Haraldsborg Mølle 1823, 63
af Mette Høj
Noter, 74

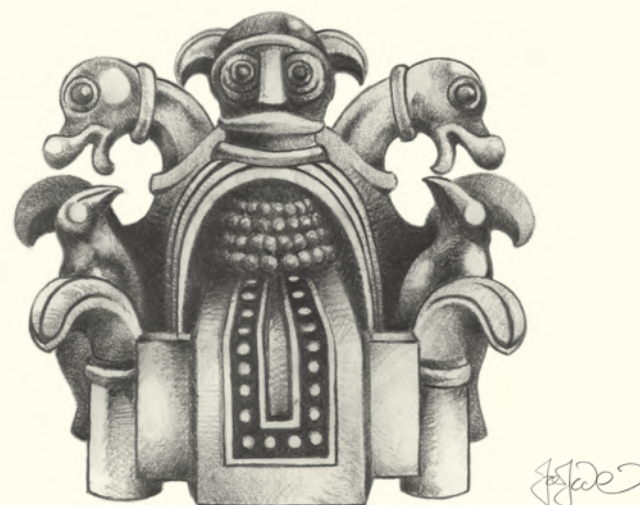
Travlhed på Rockmuseet, 77
af Lise Hammershøj

Talerstolen, 87
af Hakon Lund
Noter, 89

Naturvejledning på Roskilde Museum, 91
af Tim Holmegaard Krat

Odin fra Lejre

af Tom Christensen

Stor er den ikke, blot 1,75 cm høj, 1,98 cm bred og 1,25 cm dyb, lavet af sølv og vejer sølle 9 gram. Hvad den mangler i størrelse og vægt, det besidder den imidlertid i udsagnskraft og med en detaljerigdom, der forekommer uden sidestykke. Selv uden nærmere studier kan ingen være i tvivl om, hvad den forestiller: En person siddende på en fint udskåret stol med en stor fugl på hvert armlæn. De to dyrehoveder på stolens ryglæn hører stilmæssigt hjemme i vikingetid og daterer figuren til perioden 900-950.¹

Det var en af de dage i september på Roskilde Museums udgravning i Lejre, hvor der stod muldafrømning på programmet.² Forud var gået en lang, varm og knastør sommer, hvor kræfterne var brugt på at udgrave store og komplicerede bygninger – den største en 60 meter lang hal. Nu skulle det nye udgravningsfelt forbindes med de gamle udgravninger, som blev afsluttet midt i 1990'erne. Det var her i lavningen midt imellem de to halområder, undersøgelsen i 1980'erne og det nye fra 2009, at fundet blev gjort i det kulturlag, som lå mellem pløjelaget og morænen.

Modsatte side:
Tegning Rune Knude /
Zoomorgraphic.

Figuren er støbt i sølv med indlægninger af niello, en sort kobber- og svovlholdig legering, der står som kontrast til det blanke sølv. Foto Ole Malling.

Fundstedet mellem de to halområder. Til venstre ses den "gamle" Lejrehal markeret i terrænet, til højre en af de nye haller trukket op med hvidt. Foto Roskilde Museum.

Efter at det øverste muldlag var fjernet med maskinkraft, blev feltet af søgt med detektor. Der blev sat mange fundmarkeringspinde i jorden, for i modsætning til området omkring de nye, store haller, der stort set var fundtomt, blev der i det lave område gjort talrige fund, heriblandt guld- og sølvbarrer, sjældne mønter og spektakulære smykker, så der skulle noget til, før udgravningsmandskabet forlod stolpehullerne for at se det seneste detektorfund. Om det var "fundbrølet" eller de efterfølgende dansetrin, der snart dannede opløb, er uklart, men snakken gik hurtigt: *"Det er Lejrekongen"*, *"nej, det er da Odin med ravnene"*, *"jamen, det er da en dame, der sidder på tronen."* Og det er netop spørgsmålet, for hvad eller rettere hvem forestiller figuren? Det skal der gives et bud på i det følgende.

Figuren består af tre hovedkomponenter: Stolen, de to fugle og en siddende person.

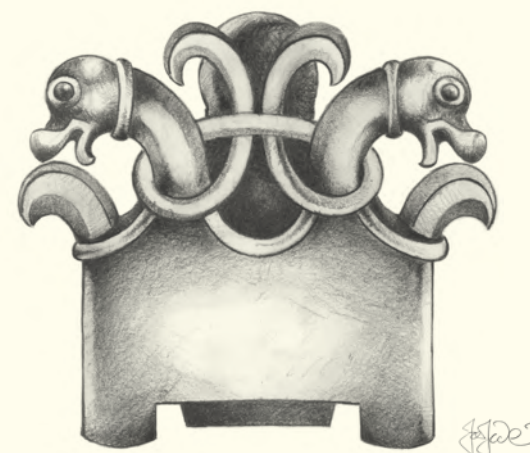
Stolen

Stolen er konstrueret som en stolpestol, hvor de fire drejede stolper er forbundet med indtappede træstykker eller sarger. Hjørnestolperne afsluttes med dyrehoveder, der kan være stiliserede grif- eller slangehoveder, som dog er brækket af på forreste højre stolpe. Det er først og fremmest det kunstfærdigt udskårne ryglæn, der giver stolen karakter. Aftegninger eller indridsninger på ryglænets forside, bag figuren, tyder på, at denne ikke skal opfattes som en glat plade, men at der også her har været udskæringer og dekorationer. Ryglænet er udsmykket med to fantastiske dyrehoveder med tydeligt afsat nakke/halsbånd og øjne, mens de åbne gab bider ned over hjørnestolpernes afslutninger. Det er muligvis også to stiliserede dyrehoveder, der ses på toppen af ryglænet.

Ud fra stolens detaljeringsgrad og udformning må man antage, at den er modelleret over et virkeligt forbillede. Der er ikke bevaret meget bohøve fra samtiden, og blandt det ofte fragmentariske inventar indgår ikke højsæder eller fornemme stole. I Oseberggraven fra 834 blev fundet en ret simpel "kistestol" til opbevaring af husgeråd.³ Fra samme gravfund vil det i denne forbindelse være nærliggende at henvise til de såkaldte dyrehovedstolper: Fem ca. 50 cm lange udskårne træfigurer, hvis funktion er ukendt. Med reference til dyrehovederne på Lejrestolen kan Osebergstolperne være dele af et højsæde.

Lejrefiguren er netop blevet fundet af amatørarkæolog Tommy Olesen, Østed. Foto Roskilde Museum.

Tegning Rune Knude / Zoomorphic.

Tronen fra Hedeby er den nærmeste parallel til Lejrehøjsædet. Alt tyder på, at der oprindeligt har siddet en person på stolen. Fundet blev gjort i en kvindegrav fra o. 900 ved Hedeby nær Slesvig. Foto Hedebymuseet.

Imidlertid kendes miniaturestole fra adskillige danske og skandinaviske vikingetidsfund.⁴ De fleste er fremstillet af sølv og synes udformet som knob- eller kubbestole, dvs. stole der er skåret ud af ét stykke træ. Hovedparten stammer fra skattefund, men enkelte er fundet i grave som for eksempel i den rigt udstyrede kvindegrav (grav 4) på gravpladsen ved vikingeborgen Fyrkat.⁵ Her er den lille stol forsynet med en øsken, og i lighed med flere af de øvrige miniaturestole har den været båret som amulet, enten selvstændigt eller som en del af et større smykkesæt.

Mest interessant i forbindelse med fundet fra Lejre er dog en lille sølvtronstol fra Hedeby, ligeledes båret som amulet og fundet i en kvindegrav.⁶ Den 1,52 cm høje og 2,5 cm brede stol er i lighed med Lejrestykket udformet som en stolpestol med fire runde hjørnestolper og ryglæn. På armlænene sidder to fuglelignende dyr, svaner er foreslået.⁷ Afslutningerne på armlænene forestiller dyrehoveder – løver eller måske ulve. Der har siddet en nu forsvunden figur på stolen, og fundet omtales ofte som *Odins trone*. Graven og dermed også stolen kan dateres til o. 900.

Stolen fra Lejre er en gengivelse af en tronstol eller et højsæde, som de fornemme stole kaldes i sagaerne. I Den Yngre Edda fortælles om Lidskjalv, Odins højsæde. Det havde den egenskab, at guden, når han sad her, kunne skue ud over hele verden og se alt, hvad der foregik.

Bagsiden af stolen. Foto Ole Malling.

Fuglene

På hver side af højsædet sidder en fugl med front og opmærksomheden rettet mod den tronende person. På ryggen markerer nielloindlægninger de krydsende vinger lagt hen over halen på de to ens fugle. Også de kraftige næb er med til at give fuglene karakter, nok til at fastslå, at det er to ravne, der sidder på højsædets armlæn. Og afbildninger af ravne er da heller ikke ukendte i den brogede dyreverden, som befolker overfladen på smykker og andre ornamenterede genstande fra yngre jernalder og vikingetid. Nogle smykkeformer er ligefrem udformet som fugle med bl.a. ravnen som tydeligt forbillede.⁸

Det er værd at bemærke, at de to fugle på stykket fra Lejre ikke skal opfattes som dele af højsædet. Mens dyrehovederne på stolen er udskårne stiliserede træfigurer, er ravnene deres lidenhed til trods naturtro gengivelser af levende dyr, der på figuren optræder som selvstændige elementer.

Tolkningen af de to fugle ligger lige for: Det må være Odins ravne Hugin og Munin. Egentlig betyder navnene ”Tanken” (komme i hu) og ”Erindringen” (mindes) – egenskaber der var gode at have, for fuglenes funktion var hver morgen at flyve ud i verden, både menneskenes og gudernes, og om aftenen vende tilbage og fortælle Odin om alt, der var sket.

Personen

Den lange dragt: Personen i tronstolen udgør figurens tredje element. Dragten består af en kappe, en lang kjortel/kjole/kaftanklædning og på brystpartiet ses markeret et særligt klædningsstykke eller smykke i form af fire kraftigt profilerede ringe eller kæder.

Langs kappens kanter ses to parallelle furer med rester af indlagt niello. På dragten er der fremhævet to pålagte vertikale bånd føjet sammen af et tilsvarende kort horisontalt nederst på denne. Båndene er prydet med små, runde sølvornamenter i den sorte niello. På hovedet bærer personen en hat/hue eller hjelm med tydeligt afsat skygge eller kant.

Oplysninger om dragter fra yngre jernalder og vikingetiden findes overleveret både som jordfund, hyppigst tekstilrester i gravfund, og som billedfremstillinger enten som selvstændige figurer i træ eller metal eller mere almindeligt som afbildninger på metal i form af smykker o.l.

Ravn på højsædets armlæn. Foto Ole Malling.

Lejrefigures dragt, blandt andre detaljer ses de pålagte bånd. Foto Ole Malling.

Det er de sidstnævnte, der i denne forbindelse er mest interessante, for det er her blandt genstande af træ og metal, at muligheden er størst for at finde paralleller til Lejredragten.

Ved Trønninge på Vestsjælland blev der i 1868 fundet en lille guldfigur af omtrent samme dimensioner som den fra Lejre. Figuren forestiller en person iklædt kappe og en lang fodsidd dragt med pålagte bånd, der både i form og ornamentik ligner Lejredragtens. Fundet fra Trønninge er blevet tolket som en spillebrik til et brætspil, og der har været fremsat forslag om, at det skulle være en løber eller en "bishop", som er den engelske betegnelse, måske under indtryk af dragtens gejstlige udtryk.⁹ Imidlertid er figuren forsynet med en tydeligt markeret frisure, hvilket har afstedkommet en omfortolkning af fundet. I stedet skulle der være tale om en kvinde iklædt vikingetidens karakteristiske dragt, en såkaldt selekjole, der netop skulle være karakteriseret af de pålagte bånd. Denne dragttype synes at være knyttet til den mere velstående del af befolkningen, men ikke til samfundets øverste lag.¹⁰

Ved Stavnsager nær Randers er der fundet en bronzepatridge forestillende en person iklædt en lang dragt og med en knælang form for prydelse hængende om halsen.¹¹ Denne og tilsvarende fremstillinger af personer (kvinder), der river sig i håret, forbindes med gudinden Freja. Blandt guderne var Freja sammen med Odin kyndig i sejd- eller trolldomskunst, et begreb der i dag lettest, men ikke fuldt dækkende, kan beskrives som shamanisme.

I en rig kvindegrav fra vikingetid ved Hägebyhöga Aska i Östergötland er der fundet et lille sølvvedhæng, der har indgået i et større halsmykke. Stykket forestiller en kvinde, iført kappe og lang dragt, der kan minde lidt om Lejrefigurens. På brystet markerer tre profilerede kæder et stort halssmykke. Også det svenske fund tolkes som en Freja-fremstilling, hvor gudinden bærer brisingamen, et stort guldsmykke som de fire dværge Alfrigg, Berling, Dvalin og Grerr, kaldet "brisingerne", ifølge Eddaen smedede til hende.¹²

Det er ikke blot kvinder, der er afbildet i fodlange dragter og med halssmykker. En 43 cm lang udskåret træfigur fra Rude Eskildstrup på Midtsjælland forestiller en siddende mandsperson iført en lang kjortel eller kofte. Omkring halsen ses et smykke sammensat af flere bredt profilerede ringe. Den siddende "tronende" positur, den lange dragt og

1

2

3

4

1

På denne lille 3 cm høje mandsfigur fra Gudme på Fyn består dragten af profilerede båndslæng, der for overkroppens vedkommende minder om de bånd, der ses på Lejrefiguren. Med henvisning til Kristus-afbildningen på den store Jellingsten er det blevet foreslået, at fundet fra Gudme skulle være en Kristusfigur. Vikingetid. Foto Nationalmuseet.

2

Den lille guldfigur fra Trønninge bortkom under 2. verdenskrig og kan nu kun studeres på fotografier. Foto Nationalmuseet.

3

"Freja"-figur" fra Stavnsager ved Randers. Den 3,8 cm høje figur af bronze kan være en matrice til fremstilling af presblikfigurer. Foto Randers Museum.

4

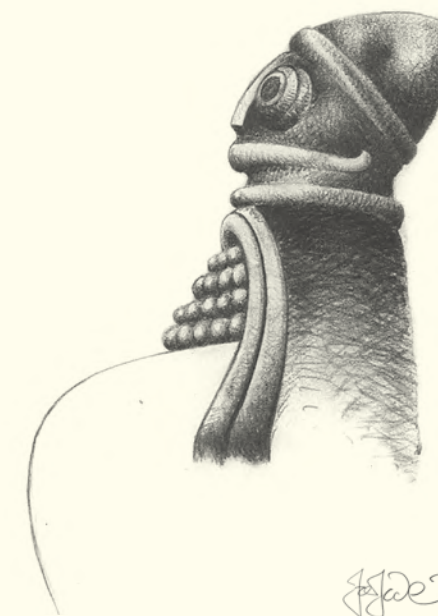
Figuren fra Rude Eskildstrup blev fundet i en midtsjællandsk mose ca. 75 m fra fast land. Den opfattes som en offergave. Om halsen og på brystet ses et smykke bestående af profilerede ringe. Mandsfiguren er forsynet med en kraftigt moustache. Foto Nationalmuseet.

halssmykket går igen i Lejrefiguren. Fundet er ikke kulstof 14-dateret, men det sammensatte halssmykke har paralleller i rent guld fra svenske fund, der dateres til omkring 500. En tap i bunden af figuren tyder på, at den har været monteret på et underlag – måske en stage eller snarere en stol. Man kan forestille sig, at der er tale om en afbildning af en gud-dom fremstillet til at indgå i ceremonielle optog og kulthandlinger.¹³

En 6,5 cm stor bronzefigur eller stavknap fundet ved Søholte på Lolland forestiller ligeledes en mandsperson med et smykke eller halskrave magen til den på træfiguren fra Rude Eskildstrup.¹⁴

De i forhold til Lejrefundet lidt ældre guldgubber er endnu en informationskilde til periodens dragter. På de små papirtynde guldblikplader, der menes at have indgået i en religiøs eller kultisk sammenhæng, er der ofte præget figurer forestillende mænd og kvinder. Afbildningerne knyttes til en gudeverden og gengiver mytologiske figurer eller en verdslig elite med religiøse funktioner. Blandt figurerne ses mænd iklædt knæ- eller ankellange kofter eller kaftaner, ligesom der også ses mænd med lange kapper.¹⁵

De to ca. 1,5 cm høje guld-gubber fra Sorte Muld på Bornholm forestiller mænd i lange kofter, begge med langt hår, og den ene desuden med skæg. Foto Cille Krause. Nationalmuseet.

På tegningen har hovedbeklædningen fået karakter af hjelm, og overskægget er næsten en snurbart. Tegning Rune Knude / Zoomographic.

Hat og skæg: Ansigtet er fremstillet knap så detaljerigt blot med markering af to øjne og en næse, mens hverken mund eller ører er fremhævet. Overfladen på næsen og det venstre øje fremstår en anelse blankere end det øvrige ansigt, men denne forskel må være fremkommet ved slid eller en senere tilføjet skade. Lige under næsen ses en horisontal vulst, der strækker sig ud på kinderne, hvor den aftager. Dette tolkes som en markering af et overskæg, og netop skæg og i mange tilfælde overskæg er ofte fremhævet på fremstillinger af mandshoveder fra jernalder og vikingetid. I den ovenfor omtalte grav fra Oseberg er der fundet adskillige udskårne mandshoveder, hvor overskægget er fremhævet som netop horisontale vulste.

Omkring halsen på figuren fra Lejre ses endnu en vulst eller rettere ring. Den er tydeligt adskilt fra kappens overkant og skal derfor ikke opfattes som en del af beklædningen. Det kan være gengivelsen af en svær guldhalsring, som adskillige af jernalderens og vikingetidens mandsfigurer er udstyret med.¹⁶

På fotografiet ses vulsten/overskægget under næsen. Foto Ole Malling.

1 2 3

1
Et af adskillige mandshoveder i træ fra Oseberggraven. Overskægget er fremstillet som en kraftig dobbeltvulst. Foto Kulturhistorisk Museum Oslo.

2
Figuren fra Højby ved Odense er 16 cm høj og forestiller en siddende mand, hvor overskæg og hue/hat giver ansigtet karakter. I begge hænder er der gennem-boringer – den højre vandret og den venstre lodret. Hvad han har holdt i hænderne vides ikke, men figuren har tydeligvis indgået i en større sammenhæng, og han kan i den forbindelse have siddet på en stol eller trone. Foto Nationalmuseet.

3
Den 12 cm store figur fra Brejnbjerg på Fyn har en siddende positur og er ud over skæg og hat forsynet med en kraftig halsring. Foto Nationalmuseet.

På figurens hovedbeklædning er afsat en kraftig kant eller skygge. Om det er en hue, en hjelm eller en hat kan ikke umiddelbart afgøres. Her er det nærliggende at inddrage en række bronzestatuetter fra yngre jernalder, hvor ansigtstræk som overskæg og hat/frisure er fremhævet.¹⁷ Hvor skægveksten, såvel over- som hageskæg, ikke er til diskussion, stiller det sig noget anderledes med bestemmelsen af hovedprydelsen. I mange tilfælde tolkes det som en frisure udformet som ”grydeklip med midterskilning”,¹⁸ mens der i andre må være tale om en hat eller hjelm. Figurerne er ofte enkeltfund og lader sig vanskeligt datere, men der synes at være enighed om, at det er gudeafbildninger, og at de tidsmæssigt hører hjemme i det 4. til 6. århundrede.¹⁹

”Odin fra Ribe” kaldes en maske af bly, angiveligt fundet i lag fra det ældste Ribe.²⁰ Foruden et overskæg, der er vanskeligt at overse, samt markering af en hat eller hjelm ses en stiliseret fugl på hver side af hovedet. Fundet tolkes som en afbildning af Odin med ravnene Hugin og Munin. Lignende fund kendes fra andre lokaliteter.

At afbilde guder med skæg og hat er ikke blot et dansk eller nordisk fænomen. I det slaviske område syd for Østersøen findes ligeledes eksempler på denne skik.²¹

Magiens gud

I lighed med tronstol og fuglene er også dragten fuld af detaljer, der næppe er tilfældige, men som skal symbolisere særlige træk eller egenskaber ved den afbildede person. Dermed bevæger vi os ind på et område, hvor den religiøse og verdslige magt smelter sammen, og hvor mænd eller kvinder er afbildet i særlige situationer, i hvilke de ikke nødvendigvis har været iklædt let genkendelige kønsspecifikke dragter.

Odin er ikke en entydig gud, men tillægges mange egenskaber og har et væld af tilnavne, alt efter hvilken rolle, han optræder i. Som asernes øverste gud kaldes han for Alfader, og han er krigens, kampens og dødens gud, hvorfor han også kaldes Hærfader eller Valfader. Navnet Odin betyder ”den rasende, den ekstatiske”, hvilket gør ham til visdommens, magiens samt rune- og digtekunstens gud. Klædedragten og dens symboler kan være med til at signalere den sammenhæng, han optræder i. På Lejrefiguren er det ikke som krigsgud på hesten Sleipner

”Odin fra Ribe”. Hovedet er af bly, der er et usædvanligt materiale til både smykker og amuletter, og der er nok snarere tale om en metalstøbers model. I værkstedslag i Ribe er der fundet 11 identiske støbeforme til denne figur. Foto Sydvestjyske Museer.

På dette udsnit af billedstenen fra St. Hammars på Gotland ses en hængt mand iført lange klæder. Efter Imer 2004, s. 60.

og med spyddet Gungner, han optræder, men snarere som den vise gud, hvilket højsædet og ravnene markerer.

På mange af de gotlandske billedsten forekommer fremstillinger af scener fra den nordiske mytologi. På stenen fra St. Hammers i Lärbro sogn er en mand med skæg og iklædt en lang dragt afbildet hængende fra et træ. På stenen fra Gardaböte er det ikke mindre end syv mænd, der ligeledes iført lange klædninger ses hænge fra træets grene. Der kan være tale om scener, der skildrer menneskeofringer.²² Disse billedfremstillinger kan måske også knyttes til myten om Odins selvføring. I ni nætter hænger guden sig i livstræet Yggdrasil med det formål at opnå indsigt i underverdenens hemmeligheder. Skulle det være Odin, der her er afbildet, er det en af de situationer, hvor han optræder som sejdkyndig.

Sejd er det oldnordiske ord for kultiske ritualer, som traditionelt blev praktiseret af en særlig kategori af kultledere kaldet vølver eller sejdkoner. I sjældne tilfælde kunne den også udføres af mænd, men det blev anset for socialt nedværdigende. Odin var også sejdens gud, hvilket forlenede ham med kvindelige træk, og han kunne i visse situationer være iført kvindeklæder og kan derfor, hvad kønnet angår, opfattes tvetydig.²³

Det er derfor muligt, at en lang klædning med særlige kendetegn har været knyttet til rollen som sejdkyndig. Under alle omstændigheder er Lejrefiguren ikke entydig. Nogle elementer taler for, at det kan være en kvinde, men der er også væsentlige argumenter for, at det er en mand – Odin, der sidder på tronen. Med tolkningen af figuren bevæger vi os ind i en sfære, hvor som nævnt de egenskaber, der knyttes til guddomme, ikke altid er entydigt mandlige eller kvindelige. men før den endelig afvejning sker, skal der fremføres endnu en mulighed for fortolkning.

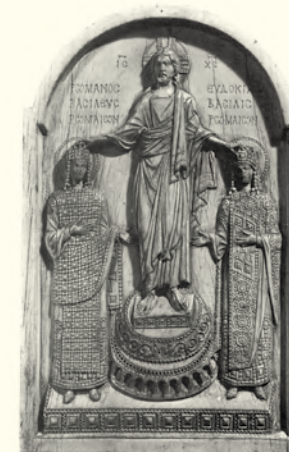
Odin som *Majestas Domini*?

Når figuren appellerer så stærkt til beskueren, skyldes det måske først og fremmest, at den let lader sig afkode, selv mere end 1000 år efter, at den blev støbt. Alle uden forudsætninger kan forstå den, fordi vi umiddelbart kan genkende den overordnede symbolik: Herskeren på

sin trone, et billedsprog der er dybt forankret i vor kultur, og hvis rødder for en stor del skal søges i den antikke verden og måske især i Det Byzantinske Rige (330-1453), der voksede ud af Romerrigets østlige del med Konstantinopel (det nuværende Istanbul) som hovedstad. Styreformen var kejserdømme, og man havde antaget kristendommen som statsreligion.

Når kejseren eller Kristus ses afbildet som herskere, er det ofte frontalt tronende, en positur som signalerer autoritet. Motivet kendes blandt andet fra dansk romansk kirkekunst, hvor Kristus på kalkmalerier ses gengivet som *Majestas Domini*, "den ophøjede herre" siddende på en trone. Også lige syd for Danmarks grænse i Det Karolingiske Rige (8. og 9. århundrede) spillede tronen en fremtrædende rolle som magtsymbol, her er der ikke blot tale om afbildninger, men også om bevarede tronstole eller dele heraf.²⁴

På mange afbildninger, hvad enten det er malerier, mosaikker eller relieffer, er de tronende herskere iført lange dragter, hvis enkelte dele, ornamentik og farve har symbolsk betydning. På Lejrefiguren er der langs kappens kanter markeret påsyede eller indvævede bånd, mens nielleoindlægningerne på dragtens nederste del synes at udgøre et selvstændigt klædningsstykke eller båndornament. Netop i Det By-

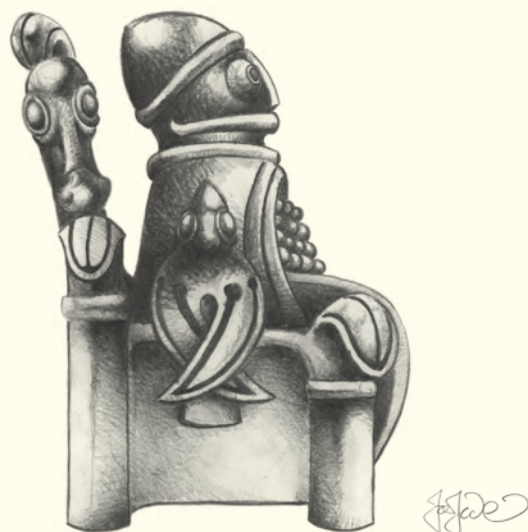
Elfenbenspanelet med kroningen af den byzantinske kejser Romanos II (939-963) (t.v.) og dronning Eudokia (t.h.) kan være samtidig med Lejrefiguren. Kroningsdragterne synes forbavsende ens. Efter Mango 2002, s. 228.

Kroningen af Harald Godwinson på Bayeux-tapetet. Kongen er fremstillet siddende på sin trone med kappen lukket symmetrisk og iført en lang klædning, der består af flere lag. Til højre ærkebispens, der både selv bærer ordensbånd og står med et i hånden. Ca. 1075.

zantinske Rige udvikledes en fra Romerriget overtaget tradition med brug af påsyede eller løse bånd på dragter, såkaldte *claves*. Oprindeligt var motivet bundet til den romerske senatordragt for at indikere social rang, senere udvikledes brugen af disse bånd i den oldkristne og tidlig byzantinske kunst. *Omophoriet* var et andet markant dragtornament, som bestod af et bredt bånd, der blev båret yderst på den biskoppe-lige embedsdragt, svarende til *palliet* i den romersk-katolske kirke.²⁵ Spørgsmålet er igen fortolkningen af Lejrefigurens dragt som værende en entydig mands- eller en kvindedragt. Der kan i de tydeligt fremhævede enkeltheder gemme sig symboler, der rækker ud over en simpel kønsforskkel, og som i stedet skal knyttes til det embede, den tronende figur besidder. Om det er muligt at nå til en nærmere forståelse af figuren ved at inddrage paralleller fra den romerske og senere byzantinsk kristne dragtkultur skal ikke afgøres her, men med hele figurens harmonisk afbalancerede symmetri og den klart fremstillede herskersymbolik får man indtrykket af at stå over for en hedensk gud fremstillet i en antik/kristen tradition.

Tegning Rune Knude /
Zoomorgraphic.

Odin og Lejre

At det er en hedensk guddom, kan der imidlertid ikke være tvivl om, men er det Odin? Det spørgsmål kan der ikke gives noget endegyldigt svar på, men det kan ses, at tronstolen eller højsædet, Lidskjalv, er Odins, også selv om det ifølge sagalitteraturen "lånes" ud ved sjældne lejligheder.²⁶ De to ravne, Hugin og Munin, hører ligeledes entydigt til Odins attributter. Figurens køn kan ud fra dragten diskuteres; der er i denne forbindelse lagt vægt på fortolkningen af ansigtet som havende overskæg og hat. Ved en samlet vurdering forekommer det mest sandsynligt, at det er Odin, der her af ni gram sølv er billedliggjort af en begavet kunsthåndværker.

En amulet er en genstand, der beskytter bæreren mod ulykker og hjælper i vanskelige situationer. Betegnelsen anvendes om flere af de miniaturestole, der er nævnt ovenfor, men i modsætning til disse er Lejrefundet ikke forsynet med en øsken, ligesom der heller ikke kan konstateres slidspor i de gennembrydninger i stoleryggen, der kunne have været benyttet til ophængning. En amulet kan også være gemt på kroppen i en pose eller pung. Lejrefiguren er imidlertid hul. Hulheden kan alene være et resultat af støbeprocessen, men det kan også være til-sigtet for at kunne montere eller fastgøre stykket til et underlag. I den forbindelse, figurens motiv taget i betragtning, kan nævnes de såkaldte vøvestave, der er omtalt i de islandske sagaer, og som er fundet i grave fra vikingetiden. De har været anvendt i forbindelse med udøvelse af sejd og har indgået i kultiske handlinger. De gravfundne stave, der er af metal, findes oftest i kvindegrave, således i den omtalte grav 4 fra Fyrkat, men kendes også fra gravlæggelse af mænd.²⁷ Figuren kan have siddet på en sådan stav eller et andet værdighedssymbol. At den skulle have været gemt væk i en pose eller pung og taget frem ved særlige lejligheder er naturligvis også en mulighed.

Med de seneste fund af store haller turde det være arkæologisk bevist, at Lejre er et af de helt væsentlige steder i vikingetidens Danmark. Middelalderens skriftlige kilder henlægger som bekendt danernes ældste kongesæde til Lejre. At historierne om Lejrekongerne i vid udstrækning af eftertiden er blevet underkendt som videnskabeligt set utroværdige kilder bør ikke skygge for den væsentlige pointe, at Lejre i 1000-tallet omtales som en central lokalitet og i et skjaldekvad knyttes til den danske konge.²⁸ Om der rent faktisk har boet konger i Lejre kan

Tegning Rune Knude /
Zoomorphic. Foto Ole
Malling.

naturligvis ikke bevises. Imidlertid er Odin de nordiske guders konge, men han var også de jordiske kongers gud, og dyrkelse af ham synes især at være foregået blandt medlemmer af overklassen. På Lejrefiguren er Odin fremstillet i herskerpositur på højsædet, Lidskjalv, og med ravnene, Hugin og Munin, der bringer ham den indsigt og viden, der gør det muligt at regere verden – egenskaber en eller nogle af Lejres beboere må have haft særlig brug for.

Noter:

1. Den lille sølvfigur har, sin korte tilværelse som museums-genstand til trods, vakt både opsigt og debat, som næppe vil forstumme foreløbig. Fremtidige analyser, ikonografiske som tekniske, vil givet kunne bringe nyt. Mine kolleger på Roskilde Museum skal have tak for deres forslag og kommentarer, det samme skal tegner og grafiker Rune Knude, der har fortolket figuren i streg og samtidig været en inspirerende diskussionspartner. Også museumsinspektør Anne C. Sørensen og redaktør Christian Adamsen takkes for deres konstruktive forslag.
2. Roskilde Museum j. nr. 641. Udgravningen fandt sted juni-oktober 2009 og blev bekostet af Fonden af 29. december 1967 (stiftet af Eilif Krogager).
3. Brøgger 1917-28.
4. Zeiten 1997, s. 21 ff. Arrhenius 1961, s. 149 ff.
5. Roesdahl 1977, s. 83 ff.
6. Zeiten 1997, s. 41 og s. 60.
7. Petersen 2005, s. 66.
8. Petersen 2005, s. 64 ff.
9. Ramskou 1976, s. 45.
10. Jensen 2004, s. 353 ff. Roesdahl 1980, s. 20.
11. Nielsen, Højlund & Fidel 2001, s. 82 f.
12. Arrhenius 2009, s. 223 ff.
13. Jensen 2004, s. 106. Ørsnes 1990, s. 140.
14. Franschesci, Jorn & Magnus 2005, s. 104.
15. Watt 2003.
16. Jensen 2004, s. 105 f.
17. Voss 1990, s. 138.
18. Thrane 2005.
19. Voss 1990, s. 138.
20. Jensen 1990, s. 178.
21. Gabriel 1991, s. 279 ff.
22. Pesch 2005, s. 124.
23. Solli 2002.
24. Klæsøe 2003, s. 101 ff.
25. Fleischer 2003.
26. Larsen 1991, s. 59.
27. Pentz et al. 2009.
28. Christensen 1991, s. 18 ff.

Litteratur:

Arrhenius, B., 1961: Vikingatida miniatyrer. *Tor VII*, s. 139-164.

Arrhenius, B., 2009: Brisingamen and the Menet necklace. I: U. von Freeden, H. Friesinger & E. Wamers (red.): *Glaube, Kult und Herrschaft*. Bonn 2009, s. 219-230.

Brøgger, A.W. et al., 1917-28: *Osebergfunnet*, 3. Vol. Kristiania [Oslo], Universitetets Oldsaksamling.

Christensen, T., 1991: *Lejre – syn og sagn*. Roskilde.

Christensen, T., 2010: Gudefigur. *Skalk nr. 2*, s. 3 ff.

Fleischer, J., 2003: Dragtkultur i byzantinsk billedkunst indtil 1453. I: Kragh, A. Hedeager: *Dragt og magt*. Museum Tusculanum, s. 126-144.

Franceschi, G., A. Jorn & B. Magnus, 2005: *Fuglen, dyret og mennesket i nordisk jernalderkunst*, bd. 2. Borgens Forlag.

Gabriel, I., 1991: Christentum und Heidentum. I: M. Müller-Wille (red.): *Starigard/Oldenburg. Ein Slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein*. Neumünster, s. 279-298.

Glob, P.V. (red.): 1980: *Danefæ*. Nationalmuseet.

Heslop, D., 2000: *Nordsøens konger, Nordsjøens Konger 250-850*. Arkæologisk Museum Stavanger og Esbjerg Museum.

Imer, L., 2004: Gotlandske billedsten – dateringen af Lindqvists gruppe C og D. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2001*.

Jensen J., 2004: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid. 400 e. Kr.-1050 e.Kr.* Gyldendal.

Jensen, S., 1990: Odin fra Ribe. I: *Oldtidens Ansigt*. København, s. 178-179.

Jørgensen, L., 2005: Hov og hørq ved Tissø. I: T. Capelle & C. Fischer: *Ragnarok – Odins verden*. Silkeborg Museum, s. 131-142.

Klæsøe, I. Skibsted, 2003: Hersker- og magtsymboler i karolingiske afbildninger fra 8.-10. århundrede. I: A. Hedeager Kragh (red.): *Dragt og magt*. Museum Tusculanum, s. 100-125.

Larsen, M., 1991: *Guder, Helte og Godtfolk. Eddadigte og islandske sagn*. Rosinantes paperbacks.

Mango, C., 2002: *The Oxford History of Byzantium*. Oxford.

Munksgaard, E., 1987: Vor ældste Kristus-figur. *Nyt fra Nationalmuseet* 1987, nr. 34, s. 3.

Nielsen, K. Højlund & R. Fiedel, 2001: Stavnsager – spredte glimt af et jernaldersamfund gennem mere end 700 år – fra 400 til 1100 e.Kr.f. *Årbog for Kulturhistorisk Museum Randers* 2001, s. 71-89.

Pentz, P. M.P. Baastrup, S. Krag & U. Mannering, 2009: Kong Haralds volve. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, København, s. 215-232.

Pesch, A., 2005: Blodoffer, drikkelag og frække sange ...? Capelle T. & C. Fischer: *Ragnarok – Odins verden*. Silkeborg Museum, s. 119-130.

Petersen, P. Vang, 2005: Odins fugle, valkyrier og bersærker. Capelle T. & C. Fischer: *Ragnarok – Odins verden*. Silkeborg Museum, s. 57-86.

Ramskou, T., 1976: *Noget om hår og skæg*. Nationalmuseet.

Roesdahl, E., 1977: *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder Serie B – in quarto, bd. 4. København.

Roesdahl, E., 1980: *Danmarks Vikingetid*. København.

Solli, B., 2002: *Seid Myter. Sjamanisme og kjønn i vikingernes tid*. Pax Forlag A/S, Oslo.

Thrane, H., 2005: Romerske og germanske småfigurer. Capelle T. & C. Fischer: *Ragnarok – Odins verden*. Silkeborg Museum, s. 33-40.

Voss, O., 1990: Hjemlige bronze-mænd. I: *Oldtidens Ansigt*. København, s. 138-139.

Watt, M., 2003: Guldgubbernes dragter – mode eller herskersymbolik? I: A. Hedeager Kragh (red.): *Dragt og magt*. Museum Tusculanum, København, s. 28-45.

Zeiten, M. Koktvedgaard, 1997: Amulets And Amulet Use In Viking Age Denmark. *Acta Archaeologica*, vol. 68, København, s. 1-74.

Ørsnes, M. 1990: Gud og konge. I: *Oldtidens Ansigt*. København, s. 140-141.

Arkæologien under Holbækmotorvejen

af Ole Thirup Kastholm

De tallose bilister, som vanligt har siddet fast i myldretidstrafikken på Holbækmotorvejen syd for Roskilde, har siden foråret 2009 kunnet glæde sig over synet af arkæologiske udgravninger langs vejen. Udgravningerne varsler nemlig den forestående udvidelse af denne over årene stadig hårdere belastede autostrada. Det arkæologiske arbejde fortsætter ind i 2010, mens vejanlægget efter planen står færdigt i 2013. I det følgende fremlægges nogle af de spændende resultater, som arkæologien indtil videre har indbragt.¹

Vejen og landskabet

Roskilde Amt anlagde i første halvdel af 1950'erne en tresporet omfartsvej syd om Roskilde. Omfartsvejen blev senere en del af Holbækmotorvejen, som anlagdes etapevis. Strækningen nord om Hedehusene blev som den første etape indviet i 1960, og i 1965 stod de fem kilometer syd om Roskilde færdige. På strækningen fra Københavnsvej til kort før Lindenborgvej blev den nuværende motorvej lagt oven i vejføringen fra 1950'erne. Dette anlæg slår en stor kurve gennem landskabet sydøst, syd og sydvest for Roskilde i en afstand af to kilometer fra byens centrum. Det landskab, der nu præges af motorvejen, er øst for Hedelandsvej relativt fladt og lavtliggende, omkring 26 m.o.h., men løfter sig mod vest betydeligt, op til et småbakket moræneplateau, beliggende omkring 42-53 m.o.h., som strækker sig til vest for Roskilde.

Mens vejen dengang blev anlagt på åben mark, så danner den i dag i store træk grænsen mellem by og land ved Roskildes sydlige forstæder. Af denne årsag udbygges den eksisterende motorvej derfor asymmetrisk her, således at den nordlige, bebyggede vejkant bibeholdes, mens udvidelsen sker langs sydsiden af motorvejen, som i større omfang består af åbent land. Anlægsarbejdet strækker sig i sin fulde udstrækning

Modsatte side:

Fig. 1. Kortudsnit med den af udvidelsen berørte del af Holbækmotorvejen, som befinder sig i Roskilde Museums område. Den røde farve markerer de arealer, der nåede at blive arkæologisk undersøgt i 2009. Det neolitiske hus under gravhøjen er markeret med lilla stjerne, jernalder- og vikingetidsgårdene med grøn stjerne og bebyggelsen fra vikingetid/ tidlig middelalder i Hyrdelhøjskoven med blå stjerne. © Kort- og Matrikelstyrelsen.

fra og med afkørslen Roskilde Vest til øst for Fløng, hvoraf strækningen fra Roskilde Vest til Hedelandsvej omfattes af Roskilde Museums ansvarsområde, mens den resterende strækning hører under Kroppedal Museum (fig. 1). Vejanlægget omfatter ikke alene selve udvidelsen af vejbanerne, men også tilknyttede anlæg i det omgivende landskab såsom til- og frakørselsramper, regnvandsbassiner, ledningsomlægninger samt midlertidige arbejdsarealer.

Et hus under en gravhøj

Et spændende og opsigtsvækkende fund var en velbevaret hustomt, givetvis fra yngre stenalder, som blev udgravet ved afkørslen til Københavnsvej, på markarealet umiddelbart sydøst for Trekroner Station (fig. 2).² Huse fra denne periode er generelt sjældne, og hustomten ved Trekroner er den hidtil første af sin slags i Roskilde Museums område.

Gravhøjen: I forbindelse med prøvegravningen fandtes et gråsort lag med spredte fund af flintskærver og flintafslag, beliggende på vestkanten af et bakkeplateau, omkring 43 m.o.h. På sin vis kunne laget have karakter af et kulturlag, men den topografiske beliggenhed taler dog helt mod dette, og den mest nærliggende forklaring er, at der er tale om

Fig. 2. Udgravningen ved Københavnsvejudfletningen set fra luften en oktoberdag. Pilen markerer den ødelagte gravhøj – set som en uformelig, mørk plamag – hvorunder den velbevarede hustomt senere fandtes. Foto Cille Krause.

resterne af en meget nedpløjet gravhøj. Udgravningen viste, at der kun var ganske lidt tilbage af højen, blot 15-20 cm, samt at eventuelle spor efter begravelser var helt forsvundet. I højfylden blev dog fundet enkelte, karakteristiske genstande fra slutningen af stenalderen: en trekantet, fladehugget pilespid med flige, en skeskraber og et halvmåneformet forarbejde til et segl eller en kniv. Det er på dette spinkle grundlag, at gravhøjen formentlig kan dateres til slutningen af stenalderen, muligvis den tidligste bronzealder.

Huset: Det var først, da størstedelen af gravhøjen var blevet udgravet, at sporene efter en velbevaret hustomt med vægforløb viste sig nedeunder (fig. 3-4). Fyldmaterialet i husets stolpehuller adskilte sig klart fra den overlejrende højfyld. Huset er en såkaldt toskibet konstruktion med en central række tagbærende stolper. Bredden er 6,4 m, mens totallængden ikke så let lader sig fastslå, da huset muligvis strækker sig uden for undersøgelsesområdet – desværre der, hvor motorvejen blev anlagt for årtier siden. Den kendte længde er 13,1 m. Det er dog en mulighed, at dele af husets østgavl er bevaret inden for undersøgelsesområdet, men dårlige jordbundsforhold, nedpløjning og ikke mindst moderne forstyrrelser vanskeliggjorde nøjere iagttagelser i dette område – i så fald har husets længde været knap 14 m.

Fig. 3. Hustomten markeret med skum. Den østlige gavl (nærmest) er dog en fortolkning. Centralt ses krydsbalken, som viser den nedpløjede gravhøjs ringe tykkelse.

Fig. 4. Plan over udgravningen. Husets stolper er markeret med sort, tagbærende stolper og de to kraftige vægstolper dog med grønt. Højfylden, der næsten skjulte huset, er krydsskraveret, mens grå markerer de mulige færdselsområder. Blå viser en udateret jordfæstegrav, og gul er recente forstyrrelser.

Fig. 5. Profil af A76, den vestligste tagbærende stolpe i hustomten. Foto Mette Madsen.

Husets tre bevarede tagbærende centralstolper er gravet op mod $\frac{1}{2}$ meter ned i undergrunden (fig. 5). En interessant detalje er de to lige så solidt nedgravede stolper i vægforløbet, placeret ud for den midterste tagbærende stolpe. Bortset fra disse to er stolperne i væggen noget lettere funderet, oftest 15-20 cm i undergrunden. Aftryk af mulige færdselslag umiddelbart nord og syd for disse kraftige vægstolper kunne antyde, at huset har haft indgange her. Der er ingen tvivl om, at gravhøjens tilstedeværelse har beskyttet denne hustomt i betydelig grad – væggen havde formentlig ellers været totalt bortpløjet.

Der fandtes ikke nævneværdige arkæologiske fund i huset, som kan bidrage til at fastslå alderen. Det kan naturligvis på stratigrafisk baggrund fastslås, at huset er ældre end gravhøjen, og der blev taget jordprøver fra de fleste stolpehuller, hvori der forhåbentlig gemmer sig forkullede frø, der kan ^{14}C -analyseres, og herved hjælpe med en absolut datering. Selv om husets uafklarede længde er en usikkerhedsfaktor, så leder dets grundplan imidlertid tanken hen på den tidligste del af yngre stenalder (3.900-3.200 f.v.t.), hvor husene var relativt små, toskibede langhuse på op til 18 m længde og 6 m bredde, med afrundede gavle og lige eller let buede vægge.³ Lignende huse er eksempelvis udgravet ved Ornehus på Stevns, dog her med let buede vægge, samt hus FH fra Limensgård på Bornholm.⁴

Fig. 6. Udgravningen ved Lindenvorvej set fra luften en solskinsdag i maj. Øverst felt I med de to indhegnede jernaldergårde. Nærmest motorvejen, afgrænset af rapsmarken, ligger felt II og IV med vikingetidshusene; disse to felter blev efterfølgende lagt sammen. De tildækkede søgegrøfter fra forundersøgelsen ses som mørke striber.

Indhegnede jernaldergårde

Syd for Hyrdelhøjskoven, mellem Lindenvorvej og motorvejen, var et syv hektar stort markareal udlagt til tilkørselsrampe og jorddepot (fig. 6). Her fandtes spor fra flere forskellige perioder.⁵ To indhegnede gårde fra sen romersk/ældre germansk jernalder (ca. 300-530 e.v.t.) var blandt de betydningsfulde fund (fig. 7).

Fig. 7. Felt I med de to indhegnede jernaldergårde markeret. Rød farve markerer kogestensgruber.

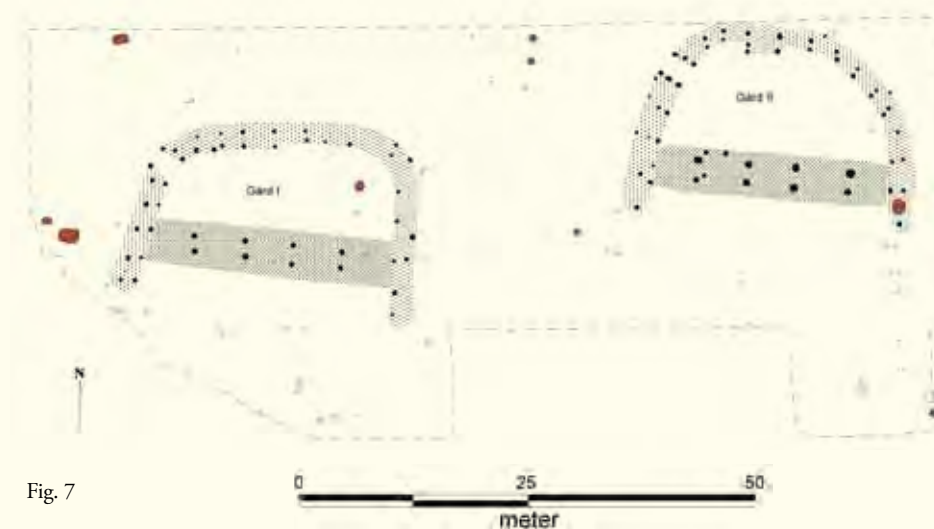

Fig. 7

Fig. 8. Profil af A129, en af de store tagbærende stolper i hus I.
Foto Mette Madsen.

Gård I: Gård I bestod af et langhus, hvoraf sporene efter fire sæt tagbærende stolper var tilbage, omkranset af et omtrent halvcirkulært, dobbelt hegnsforløb, hvor huset danner den sydlige afgrænsning. I hegnsforløbet fandtes et ekstra sæt stolper i den nordvestlige del – ganske givet en indgang.

Den tagbærende konstruktion i huset måler ca. 17 m i længden og ca. 2,3 m i bredden. Men afstand til gavl og væg medregnet, har husets grundareal været større end dette, nok omkring 125 m². Det langsgående tværspænd mellem de tagbærende stolper er 5,2-5,7 m. Det korteste spænd ses i husets centrale del. De tagbærende stolpehuller har med en dybde på 47-22 cm og en bredde på 70-53 cm udgjort en kraftig konstruktion (fig. 8).

Det halvcirkulære, omkransende hegn må med sit dobbelte stolpeforløb opfattes som overdækket. Sådanne hegn plejer at være lukket med væg på ydersiden, men åbne på indersiden, altså som en slags halvtag. Fra øst til vest måler indhegningen ca. 30 m. Det indhegnede aflukke, der dannes nord for huset, omfatter ca. 320 m². Det tværgående spænd mellem de tagbærende stolper er oftest mellem 1,4-1,6 m. Dybden på de tagbærende stolpehuller veksler, dog er størstedelen relativt kraftige med en dybde på 0,35-0,30 m og en bredde på 0,35-0,5 m, hvilket underbygger tanken om, at konstruktionen har været tagbærende. Det langsgående tværspænd mellem de tagbærende stolper i hegnsforløbet veksler, men overvejende ses et interval mellem 2,3-3,0 m. Afstanden mellem de to fremskudte indgangsstolper er 2,3 m.

Gård II: Gård II er meget lig gård I: et langhus, hvoraf sporene efter fire sæt tagbærende stolper var tilbage, omkranset af et omtrent halvcirkulært, dobbelt hegnsforløb, hvor huset danner den sydlige afgrænsning. Også her fandtes et ekstra sæt stolper i den nordvestlige del af hegnet – en indgang.

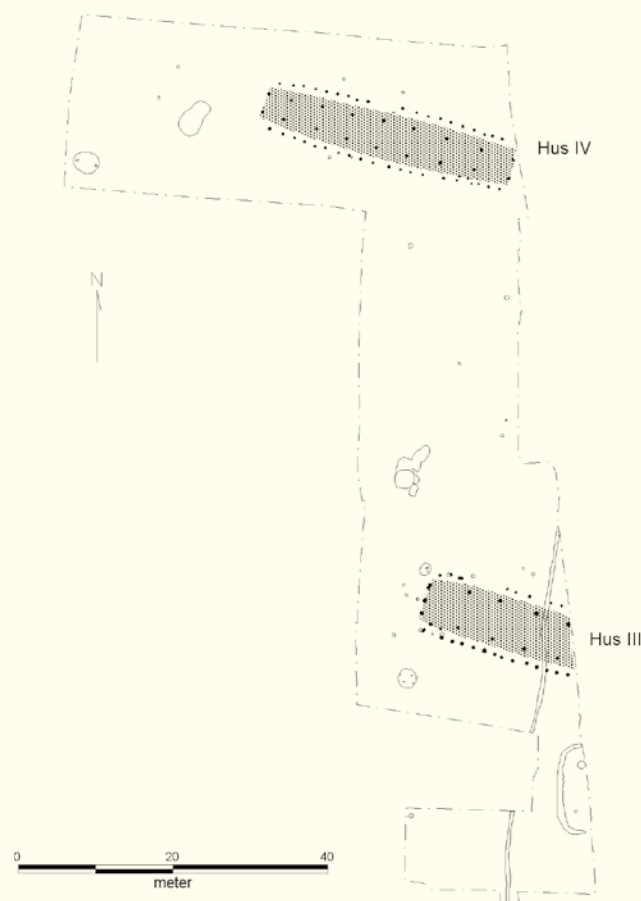
Den tagbærende konstruktion i huset måler 17,75 m i længden og 2,8-3,1 m i bredden. Det langsgående tværspænd mellem de tagbærende stolper ligger mellem 5,2-6,0 m; også i dette hus er det korteste spænd i den centrale del. De tagbærende stolpehuller er ret ensartede og har en dybde på mellem 0,59-0,47 m og en bredde mellem 0,87-0,70 m.

Hegnet har også her været overdækket med halvtag. Fra øst til vest måler indhegningen ca. 29 m. Det indhegnede aflukke, der dannes nord for huset, omfatter ca. 340 m². Det tværgående spænd mellem de tagbærende stolper er oftest mellem 0,9-1,3 m. Dybden på de tagbærende stolpehuller varierer, dog er størstedelen relativt kraftige med en dybde på 30-40 cm og en bredde på 40-50 cm. Det langsgående tværspænd mellem de tagbærende stolper i hegnsforløbet veksler, men overvejende ses et interval mellem 2,5-3,3 m. Afstanden mellem indgangsstolperne er 2,45 m.

Gårdene i helhedsperspektiv: Det kan ikke afgøres, hvorvidt de to gårdtomter er samtidige eller repræsenterer faser i en ”vandrende gård”. Men som beskrivelsen og grundplanen viser, er de imidlertid påfaldende identiske. To ting kan danne arkæologisk grundlag for en datering af de to gårde: dels fund, dels hustypologi. Fundmæssigt er pladsen fattig. Der fremkom dog enkelte karakteristiske potteskår i hus I, blandt andet et gråsortbrændt randskår med lige afskåren, fortykket rand, antagelig fra yngre romersk jernalder. Hvad hustypologi angår, synes grundplanen at understøtte tanken om en datering til yngre romersk jernalder.⁶ Der ses klare fællestræk med huse fra Bellingegårds ældste fase samt fra Lykkebækparken, begge bopladser ved Køge.⁷ Lignende huse med tre til fire sæt tagbærende stolper er udgravet i Roskilde Museums område øst for Vindinge og ved Højby Huse.⁸ Det overdækkede hegnsforløb er derimod, som omkransende hegn, et særtræk, der så vidt vides endnu ikke er erkendt på Sjælland. Sådanne omgivende, overdækkede hegn kendes fra det jyske materiale, hvor de dog oftest danner et firkantet aflukke med hus og driftsbygninger – eksempelvis Nørre Snede fra overgangen mellem romersk og germansk jernalder.⁹ Omgivende enkelthege kendes dog fra Sjælland, for eksempel fra Torstorp Vesterby ved Høje Taastrup.¹⁰ Overdækket hegnsforløb kendes fra Torstorp Nørreby, ligeledes ved Høje Taastrup, dog her ikke omkransende, men i T-formation sammenknyttet med hovedhuset.¹¹ Disse gårde fra Høje Taastrup er dateret til yngre romersk jernalder/ældre germansk jernalder. Således kan Gård I og II fra Lindenborgvej på typologisk grundlag med en vis sikkerhed knyttes til perioden sen romersk jernalder, muligvis begyndelsen af ældre germansk jernalder.

I en del af stolpehullerne fra de to gårde blev fundet forkullede frø, som er blevet ¹⁴C-analyseret for eventuelt at kunne give en absolut datering. Mens de to prøver fra gård II ligger fint i 3/500-tallet og dermed nogenlunde bekræfter den arkæologiske datering, så viser de tre prøver fra gård I et tvetydigt billede, med to dateringer i førromersk jernalder og en i romersk jernalder.¹² Selv om de upassende dateringer fra gård I nok kan bortforklares som forurening fra ældre agerbrugsaktiviteter, så er dette et godt eksempel på, med hvilken varsomhed ¹⁴C-resultater bør håndteres.

Fig. 9. De sammenhørende felter II og IV med vikingetids-husene III og IV markeret.

Bebyggelse fra vikingetid

Omtrent 100 m nord for de to indhegnede jernaldergårde – tæt ved motorvejen – blev to huse udgravet, som formentlig også har udgjort en gård (fig. 9), blot i en senere periode, nemlig vikingetiden (775-1050 e.v.t.).¹³ Et trefliget dragtspænde fra vikingetiden blev fundet som løsfund godt 100 m vest for bebyggelsen som det eneste betydningsfulde fund fra denne periode (fig. 10).

Hus IV. Hovedhuset: Hus IV er en treskibet bygning med en længde på ca. 33,3 m og en bredde på ca. 8,1 m. Der er ni tagbærende stolpesæt, når sæt i gavle medregnes. Derudover er der bevaret et stort antal støttestolper samt en indgang i det sydøstlige hjørne. Grundplanen er krum, hvad tagbærende stolper såvel som støttestolper angår. Længdespændet i den tagbærende konstruktion veksler fra 3,0 til 4,75 m, men ligger dog for størstedelen omkring 4 m. Tværspændet veksler fra 2,35 m på det smalleste sted til 3,65 på det bredeste. Støttestolperne befinder sig i en afstand af 1,8 og 2,15 m fra den tagbærende konstruktion. Når vægforløbet defineres ud fra indgangens placering, har væggen stået i en afstand af ca. 1,2 m fra de tagbærende stolper. Støttestolpernes indbyrdes afstand veksler, men almindeligst forekommende er ca. 1,5 m. Det er en alternativ mulighed, at de tagbærende sæt i gavlene har stået uden for huset og dermed skal opfattes som skrå støttestolper.

De tagbærende stolper veksler mellem 15-31 cm i dybden og 30-53 cm i bredden. I enkelte tilfælde er der stolpespor bevaret. Støttestolperne varierer meget i dybden: 4-27 cm; mens bredden er mere ensartet: 18-38 cm. Stolpespor er kun undtagelsesvis bevaret, og det kan ikke fastslås, hvorvidt der er tale om skråtstillede støttestolper.

Hus IV's grundplan med støttestolper samt krum indre og ydre konstruktion tyder på en datering til sen vikingetid. Desværre fandtes der ikke materiale egnet til ¹⁴C-analyse.

Hus III. En driftsbygning: Hus III er et langhus, hvis totallængde ikke kunne afklares, da det strækker sig uden for anlægsområdet og ind på nabomarken. Den udgravede del måler ca. 20,8 m i længden, mens den største bredde er ca. 9,0 m. En stor del af støtte- og gavlstolperne er bevarede. Den indre, tagbærende konstruktion består af fire stolpesæt, foruden gavlstolperne. Konstruktionen karakteriseres ved et usæd-

Fig. 10. Et trefliget dragtspænde af bronze fra 900-tallet, produceret i Skandinavien efter karolingisk forbillede. Fundet med detektor af Eva Brix.

vanligt stort tværspænd mellem de tagbærende stolper, mellem 4,55 og 5,1 m. Dette er nogenlunde tilsvarende det langsgående spænd, som ligger mellem 4,15 og 5,15 m. Støttestolperne befinder sig i en afstand af mellem 1,7 og 1,95 m fra den tagbærende konstruktion. I det sydvestlige hjørne er bevaret indgangsstolper med en indbyrdes afstand på 1,45 m. Såfremt disse definerer væggens placering, har denne befundet sig ca. 1 m fra de tagbærende stolper.

De tagbærende stolpehuller veksler mellem 10-30 cm i dybden og 38-51 cm i bredden. Gavlstolperne veksler mellem 27-48 cm i dybden og er således kraftigere end de tagbærende sæt. Her ses stolpespor bevaret. Støttestolperne veksler meget i dybde, og sydvæggen er absolut bedst bevaret, hvor flere stolper også har stolpespor. Hvorvidt støttestolperne har været skråtstillede kan ikke fastslås.

Hus III's særprægede grundplan med det meget brede tværspænd har så vidt vides ikke paralleller i den almene hustypologi. Den svagt krummede grundplan indikerer dog en datering til vikingetid, mens det brede tværspænd kan være et sent træk. Tre ^{14}C -analyser af frø fundet i stolpehullerne har givet dateringer mellem slutningen af 600-tallet og første halvdel af 1000-tallet.¹⁴ Mest sandsynligt forekommer det at sætte huset i forbindelse med det nordligere beliggende hus IV, således forstået, at hus III er en specialbygning i en gårdsenhed med hus IV som hovedhus.

Fig. 11. Hyrdehøjskoven set fra luften en oktoberdag. Feltet, der er under tildækning efter endt udgravning, ses centralt.

Umiddelbart vest for hus III var en nedgravning, hvori der fandtes resterne af en forkullet træskål med en større mængde brændt korn. Hovedandelen af kornet synes at være havre, men en fremtidig analyse må afklare dette præcist. En ^{14}C -analyse af et af kornene har resulteret i en datering til vikingetiden.¹⁵

Bebyggelse og grøfter fra vikingetid/tidlig middelalder

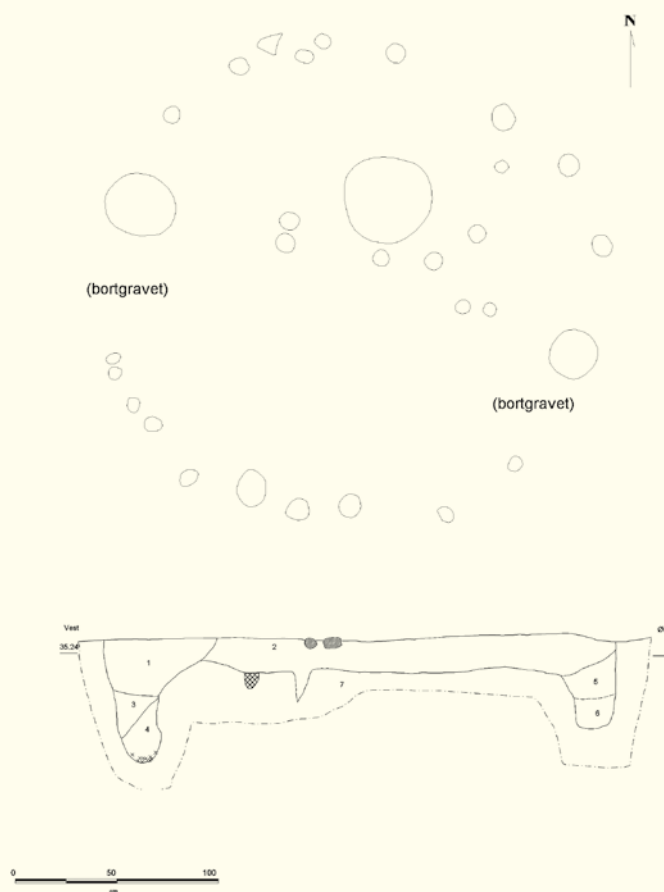
Lige på den anden side af motorvejen, i Hyrdehøjskovens sydvestlige hjørne, skulle der dels laves tilkørsel, dels flyttes en fjernvarmeledning (fig. 11). Begge dele gav anledning til arkæologiske undersøgelser. Her blev fundet blandt andet et vikingetidigt grubehus, huse og grøfter fra tidlig middelalder samt en del detektorfund fra både vikingetid og middelalder.¹⁶ Den største indsats blev lagt i udgravningens etape II, på den sydøstvendte bakkeskråning umiddelbart nord for skæringen mellem motorvejen og Lindenborgvej (fig. 12). Her afdækkedes et virvar af grøfter, gruber og stolpehuller.

Fig. 12. Plan over udgravningen i Hyrdehøjskoven. Hus II er rødt og hus III blåt. De omfattende grøftsystemer er grå, mens recente forstyrrelser er gule. Bemærk at grubehuset, hus I, ikke ses på denne plan, men lå ca. 150 m mod øst.

Vikingetid: De vikingetidige aktiviteter i området havde først og fremmest sat sig spor gennem metalsager, fundet med detektor. Enkelte gruber med yngre jernalders keramik fandtes på den højest beliggende, sydvestlige del af feltet, men egentlige spor efter konstruktioner fandtes ikke. Under etape I blev dog en lille, nedgravet værkstedshytte, et såkaldt grubehus, udgravet ca. 150 m mod øst (fig. 13).

Fig. 13. Grundplan og profilsnit af grubehuset, hus I, bestående af to kraftige, tagbærende stolper og et cirkulært vægforløb med nedrammede pæle, som givetvis har båret lerklining.

Trods den manglende bebyggelse – den kan jo have ligget på plateauet mod syd – er der blandt metalfundene flere nævneværdige sager, heriblandt et sfærisk vægtlod på 25 g og to fine, tungeformede dragtspænder.¹⁷ Vægtloddet er karakteristisk for vikingetidens økonomiske ordning og er dekoreret på toppen med en efterligning af arabiske møntindskrifter – formentlig et ønske om at knytte sig til den arabiske sølvøkonomi i symbolsk forstand.¹⁸ De tungeformede dragtspænder er formmæssigt inspireret af de smykkeplader, man brugte som afslutning af bælteender. Det ene er udsmykket med planteornamentik i dybt relief (fig. 14). Det andet er tydeligvis af skandinavisk oprindelse og en lille ekskurs værd:

En hårriver(ske)? Forsiden af smykket er dekoreret med en stiliseret, menneskelignende figur (fig. 15). Centralt træder cirkelrunde øjne, trekantet næse og halvåben mund tydeligt frem og danner et ansigt. Ansigtet flankeres af et toslået fletværk, tydeligst i venstre side, der utvivlsomt må opfattes som langt, flettet hår. Fletningerne bryder kortvarigt ud fra smykkefladens ramme, danner herved en udposning, for igen at træde ind umiddelbart under ansigtet – her griber figuren fast om sit hår. Den underste del af smykkefladen kan opfattes som gengivende et langt klædningsstykke. Kort beskrevet: vi ser en person i en kjole eller lang kjortel, der river sig selv i sine to meget lange fletninger.

To spænder med næsten samme udformning og motiv som spændet fra Hyrdehøjskoven er for nylig blevet fundet ved anløbspladsen Vester Egesborg på Sydsjælland.¹⁹ Smykkeformen og motivet genfindes i øvrigt, dog i en variant, fra et løsfund nær Tissø, hvor figuren

Fig. 14. Tungeformet bronze-spænde fra 900-tallet, produceret i Skandinavien efter karolingisk forbillede. Fundet med detektor af Kaare Bøgh-Jensen.

Fig. 15. Tungeformet spænde med kultisk figurfremstilling, fremstillet af bronze med rester af forgyldning, dateret til 8/900-tallet. Ansigtet ses forstørret t.v. Fundet med detektor af Kaare Bøgh-Jensen i gruben A92.

Fig. 16. Stavnsager. Tungeformet matrice med kultisk figurfremstilling, dateret til yngre germansk jernalder (530-770 e.v.t.). Bemærk de imiterede nitter nederst, som leder tanken hen på et remende-beslag. Foto Kulturhistorisk Museum Randers.

har oppustede kinder, markant næse og tillige synes at bide sig selv i håret.²⁰ Her får ansigtet næsten maskelignende karakter med de dyrelignende træk, der kendetegner de hedenske vikingetidsmasker. Med disse paralleller – der er flere end de nævnte – kan vi slå fast, at stykket fra Hyrdehøjskoven langt fra er unikt. Men dette særprægede motiv findes også på andre genstandstyper end de tungeformede dragtspænder.

Et lignende motiv kendes eksempelvis fra Stavnsager ved Randers tolket som en mulig afbildning af gudinden Freja.²¹ Det drejer sig om en lille plade – formentlig en slags matrice – som ligeledes er dekoreret med en figur i lang klædedragt, der trækker sig i håret (fig. 16). Næsen er kraftigt markeret, kinderne oppustede og mundpartiet mildest talt særpræget – rækker figuren rent faktisk tunge af os?

En anden parallel til motivet ses på et hængesmykke fra storgårdskomplekset ved Tissø på Vestsjælland, hvor den afbildede figur tolkes som en valkyrie.²² Figuren flår sig selv i håret, er iført lang klædedragt samt er afbildet med en mund, der viser tænder, eller som på anden grotesk vis er forvrænget.

Fig. 17. En mongolsk shaman i krampagtig trance, fotograferet i 1934. Forbáth & Geleta 1936. Gengivet efter Price 2002.

Hvilken betydning dette hårrivermotiv har er uklart, men en ren dekorativ eller tilfældig anvendelse synes utænkelig – nærliggende er det også, at hårriveren som sådan rummer ensartet betydning, uafhængig af den konkrete afbildningsform.²³ Den fastlåste, næsten forkrampede, karakter; som især de to motiver fra Tissø har, kunne lede tanken hen på shamanistisk trance, som den kendes fra etnografiske paralleller (fig. 17). Er det Freja, er det valkyrier – eller er hårriveren i virkeligheden et shamanmotiv? Er det en mand eller en kvinde – eller både og? Disse er absolut spændende spørgsmål, som det er værd at beskæftige sig nærmere med.

Landsbyen Flaethinge

Tilbage til de materielle levns konkrete vidnesbyrd i Hyrdehøjskoven: hvad fundene fra middelalderen angår, er vi på lidt fastere grund end for vikingetidens vedkommende. Blandt stolpehullerne kunne udskilles to mindre bygninger: et hus med bærende vægstolper (hus II) og et hus med en enkelt række centralt stillede tagbærende stolper, såkaldte midtsuler (hus III), hvor væggene ikke var bevaret. Begge hustyper er karakteristiske for middelalderen, men kan være svære at datere mere præcist.²⁴ Hus II var dog overlejret af en grube med sen østersøkeramik, hvorved det kan fastslås, at huset ikke er yngre end 1200-tallet.

Virvaret af grøfter var for omfattende til systematisk udgravning. I stedet anvendtes en minigraver til forsigtigt at grave et antal profilsnit på langs og tværs af grøfterne. Herved fandtes blandt andet keramik af den såkaldte østersøtype, som var meget hårdtbrændt og formentlig stammer fra 1200-tallet, men den største fundgruppe var dog dyreknoget. Derudover blev grøfternes overflade systematisk afsøgt med metaldetektor, hvorved store mængder af jerngenstande og fragmenter heraf fandtes – blandt andet hestesko, knivblade, søm og klinknagler. Mest interessant var dog et antal mønter, som kunne dateres mere eller mindre præcist, herunder en sølvmønt præget under Valdemar I (1154-1182) i Roskilde samt flere af de såkaldte borgerkrigsmønter fra perioden 12/1300-tallet. Ganske påfaldende var det næsten fuldstændige fravær af tegl og glaseret keramik. I de gruber, som hørte til middelalderbebyggelsen, fandtes et nogenlunde tilsvarende inventar.

Samlet set skal middelalderfundene nok ses som sporene efter en eller flere gårdsenheder, bestående af bygninger omkranset af grøfter. Grøftsystemet, der danner halvkreds om højdedraget, kan være sporene efter et skel. På Original 1-kortet over området, som er tegnet 1808-47, ses netop her – mellem højdedraget og vandhullet – det gamle skel mellem ejerlavene Engmarken og Flengemarken. Kan dette skel, i en eller anden form, spores tilbage til middelalderen? Noget tyder på det.

Gårde omgivet af grøfter kendes også fra blandt andet Tårnby på Amager.²⁵ Og ganske nær er lignende gårdsenheder fundet, nemlig ved Roskilde Museums udgravninger i 2001 og 2002 på lokaliteten Flengemarken, blot 200 m mod nord.²⁶ Denne bebyggelse er givetvis resterne af middelalderlandsbyen Flaethinge, som første gang nævnes i en skriftlig kilde fra året 1257.²⁷ Det synes rimeligt at opfatte de nye resultater i sammenhæng med udgravningerne fra Flengemarken, måske som yderligere gårde i samme landsby eller som en ældre fase? Fraværet af glaseret keramik og tegl taler for den sidste løsning.

Afslutning

Som det turde fremgå, så lønner det sig for arkæologerne at være med i hælene på samfundsudviklingens anlægsprojekter. Betydningsfuld og alsidig kulturhistorisk viden fra de forgangne 5000 år er draget frem af mulden i det kilometerlange snit gennem Roskildes opland, som motorvejen udgør. Meget af det, der blot kortfattet er fremlagt i denne artikel, fortjener yderligere videnskabelig fordybelse. – Og forhåbentlig vil også dette års udgravninger forud for motorvejens udvidelse resultere i ny og spændende arkæologisk viden.

Noter

1. Den arkæologiske forundersøgelse og de afledte udgravninger er bekostet af Vejdirektoratet, jf. Museumslovens kap. 8, §§ 26-27. Undersøgelserne i 2009 havde som daglig udgravningsleder og beretningsansvarlig arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm, assisteret af skiftende personale: arkæolog, cand. mag. Mette Madsen, arkæolog, cand. mag. Thomas Larsen Schmidt, museumsmedarbejder Niels Karl Wedel Nielsen samt stud. mag. Amanda Stevne Jørgensen og stud. mag. Kirstine Louise Juncher, begge fra Københavns Universitets afd. for arkæologi. Opmålingsopgaver med GPS samt efterfølgende digitalisering af udgravningsplaner m.m. udførtes af museumsinspektør, cand. mag. Cille Krause og arkæolog, cand. mag. Mette Madsen. Udgravningerne blev derudover lejlighedsvis bistået af en række frivillige detektorfolk: Eva Brix, Kaare Bøgh-Jensen, Michael Jensen, Ib Nielsen, Lars Nissen og Mauritz Tchikai. Tak til dem! Artiklens illustrationer skyldes forfatteren, hvor intet andet er anført.
2. J.nr. ROM 2669 M11 Trekroner Station Sydøst.
3. Buus Eriksen 1991, s. 11 ff.; Jensen 2001, s. 284 ff.
4. Buus Eriksen 1991, Nielsen & Nielsen 1990, s. 134 f.
5. J.nr. ROM 2662 M11 Lindenborgvej Syd, felt I.
6. Jf. Boye 1992, s. 165.
7. Tornbjerg 1990, s. 21 ff.
8. ROM 2491 Vindinge Østergård, se ROMU 2008, s. 112-120; ROM 2379 Højbyvej, se ROMU 2007, s. 103-107.
9. Fx Hvass 1988, s. 72.
10. Fønnesbech-Sandberg 1992, s. 30 f.
11. Rønne 1986, s. 12 ff.
12. Gård I: (prøve-nr. LuS 8759) kal. 550-350 f.v.t. (80,1 % sikkerhed); (LuS 8760) kal. 20-255 e.v.t. (95,4 %); (LuS 8768) kal. 400-200 f.v.t. (95,4 %). Gård II: (LuS 8761) kal. 310-535 e.v.t. (82,6 %); (LuS 8762) kal. 320-555 e.v.t. (92,9 %). Højeste nøjagtighed inden for 2σ er valgt. Kalibrering på grundlag af Reimer et al. 2004; OxCal v3.10 Bronk Ramsey © 2005.
13. J.nr. ROM 2662 M11 Lindenborgvej Syd, felt II+IV.
14. Hus III: (prøve-nr. LuS 8784) kal. 800-1020 e.v.t. (92,8 % sikkerhed); (LuS 8765) kal. 800-1015 e.v.t. (92,1 %); (LuS 8766) kal. 665-890 e.v.t. (95,4 %). Højeste nøjagtighed inden for 2σ er valgt. Kalibrering på grundlag af Reimer et al. 2004; OxCal v3.10 Bronk Ramsey © 2005.
15. Korn fra gruben A214 (prøvenr. LuS-8768) kal. 675-900 e.v.t. (90,3 % sikkerhed). Højeste nøjagtighed inden for 2σ er valgt. Kalibrering på grundlag af Reimer et al. 2004; OxCal v3.10 Bronk Ramsey © 2005.
16. J.nr. ROM 2681 M11 Lindenborgvej Nord, etape I+II.
17. Tak til ph.d.-stipendiat Maria Bastrup for diskussion vedr. bestemmelse af dragtspænderne.

18. Sindbæk 2005, s. 47 m. ref.

19. Denne oplysning er venligst stillet til rådighed af museumsinspektør, ph.d., mag. art. Jens Ulriksen, Roskilde Museum.

20. Kjærums & Olsen (red.) 1990, s. 176 f., 202.

21. Høilund Nielsen & Fiedel 2001, s. 81 ff.

22. Jørgensen 2005 fig. 82.

23. Begrebet ”hårriver” er introduceret af grafiker og ornamentør Rune Knude, pers. medd.

24. For oplysninger om middelalderens huse, se fx Fraes Rasmussen 1994; Skov 1994; Foged Klemensen 2001.

25. Se Svart Kristiansen 1999.

26. J.nr. ROM 192 Flengemarken (sb. nr. 020410-50).

27. Danmarks Riges Breve, 2. rk., 1. bind, nr. 234; se også Jørgensen 1985, s. 41 f.

Litteratur

Boye, L., 1992: Huskronologi for sjællandske jernalderhuse? Fremlægelse af en metode med udgangspunkt i Bellingegårdbopladsen ved Ølby, Køge, i: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, s. 159-166. København.

Buus Eriksen, L., 1992: Ornehus på Stevns – en tidligneolitisk hustomt. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991, s. 7-19.

Fraes Rasmussen, U., 1994: Middelalderhuse. Nye undersøgelser ved Køge. *Hikuin* 21, s. 65-84.

Foged Klemensen, M., 2001: *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse. En kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede bustomter i Jylland ca. 1100-1300*. Højbjerg.

Fonnesbech-Sandberg, E., 1992: Problemer i østsjællandsk bopladsarkæologi, i: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, s. 21-36. København.

Forbáth, L. & J. Geleta, 1936: *The New Mongolia*. London.

Hvass, S., 1988: Jernalderens bebyggelse, i: P. Mortensen & B.M. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat i Danmark 1. Jernalderens stammesamfund*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII, s. 53-92. Århus.

Høilund Nielsen, K. & R. Fiedel, 2001: Stavnsager – spredte glimt af et jernaldersamfund gennem mere end 700 år – fra 400 til 1100 e.Kr.f. *Årbog Kulturhistorisk Museum Randers* 2001, s. 71-89.

Jensen, J., 2001: *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f. Kr.* København.

Jørgensen, B., 1985: Forsvundne stednavne i Roskilde Amt. *Historisk årbog fra Roskilde Amt* 1984-85, s. 35-58.

Jørgensen, L., 2005: Hov og horg ved Tissø, i: K.M. Boe (red.): *Ragnarok – Odins verden*, s. 131-142. Silkeborg.

Kjærums, P. & R.A. Olsen (red.) 1990. *Oldtidens ansigt*. København & Højbjerg.

Nielsen, F.O. & P.O. Nielsen, 1990: 119. Limensgård. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1989, s. 134-135. København.

Price, N.S., 2002: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsala.

Reimer, P.J., et al. 2004: IntCal04 Terrestrial 14C Age Calibration, 0-26 cal kyr BP. *Radiocarbon*, Vol. 46:3, s. 1029-1058.

Rønne, P., 1986: Gård på vandring. *Skalk* 1986:5, s. 11-14.

Sindbæk, S.M. 2005. *Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa*. København.

Skov, H., 1994: Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyperne i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e. Kr. *Hikuin* 21, s. 139-162.

Svart Kristiansen, M., 1999: *En middelalderlig gård i Tårnby. Bygninger og gårdstruktur*. Højbjerg.

Tornbjerg, S.Å., 1990: Jernalderbebyggelser ved Køge. *Køge Museum* 1989, s. 17-36.

Torvet og dets mennesker

Roskilde 1400-1499

af Lars Kjær

I middelalderen var torvet i en købstad, som Roskilde, ikke bare centrum for handlen og det offentlige liv, det er også blevet en central nøgle for eftertiden til at forstå en række af datidens samfundsforhold. Med udgangspunkt i skriftlige kilder, som foreligger fra torvet i Roskilde, vil denne artikel, ud over byens erhvervsgeografi, se på forhold såsom familiestruktur og besiddelsesforhold.

Det var i forbindelse med et praktikforløb aftalt mellem Københavns Universitet, Institut for Historie og Roskilde Museum, at jeg første gang blev præsenteret for en samling af skriftlige kilder til Roskildes middelalderlige historie (ca. 1050-1536). Dokumenterne er skrevet dels på middeldansk, som det danske middelaldersprog kaldes, dels på middelalderlatin.

Middelalderkilderne omhandler især ejendomsforhold, men indeholder desuden mængder af forskelligartede oplysninger, der kan lære os om middelalderens familiestruktur, erhvervsstruktur og socialstruktur. Det vil sige, at vi får en masse at vide om, hvem der boede i byen, hvor de boede, og hvorfor de boede der, altså om sammenhængen mellem byen og dens mennesker.

Ved at læse de skriftlige kilder kan man observere, at erhvervsstrukturen var funktionelt indrettet forstået på den måde, at præsten boede op til kirken, kokken op til de adelige, købmanden boede ud til torvet osv. Denne observation skal man have i mente, når man læser denne artikel. Den handler om nogle af de mennesker, der boede omkring torvet i 1400-tallet. Desuden vil artiklen levere en del fakta og almen viden om dagligdags forhold for mennesker i senmiddelalderens Roskilde.

Artiklen skal ses i sammenhæng med, at Roskilde Museums skoletjeneste nu tilbyder alle folkeskoleelever undervisningsforløbet *Byen og dens mennesker*, der giver eleverne en grundlæggende viden om middelalderens samfund ud fra Roskildes lokalhistorie.

Roskildes byvåben.

Modsatte side:
Håndværkerfrise fra bogen
Roskilde bys historie –
Tiden indtil 1536, 1992.

Familiestruktur

I Europa i 1100- og 1200-tallet udbredte interessen for kristendommens lære sig til flere befolkningslag end tidligere, og en tro på verdens snarlige undergang fik kristne bevægelser til at fordømme ægteskab, fordi de mente, at seksuel kontakt mellem kvinde og mand var syndigt over for Gud.¹ Som modtræk fastholdt den officielle kirke optimistisk, at ægteskabet var den bedste ramme om voksne menneskers liv, og at det seksuelle ikke var syndigt, hvis det foregik inden for ægteskabet. Hermed var der lagt op til, at den ideelle kernefamilie, mand, kvinde og børn, som vi kender den i dag, skulle blive den dominerende familie- og samlivsform.

Ud fra konkrete oplysninger om familiestruktur i Roskilde i 1400-tallet kan man se, at familiestrukturen på den tid ikke helt var som den familiestruktur, vi kender fra den ideelle kernefamilie i dag, selvom der også eksisterer lighedspunkter.

Kilderne beskriver en familietype, der bestod af mand, kvinde og børn. Det var manden, der repræsenterede familien offentligt. Kvinden blev nævnt i relation til sin mand eller undtagelsesvis i relation til sin far, men kvinden blev altid nævnt i relation til en mand. Børnene nævntes altid i relation til deres far, f.eks. Petersøn eller Petersdatter.

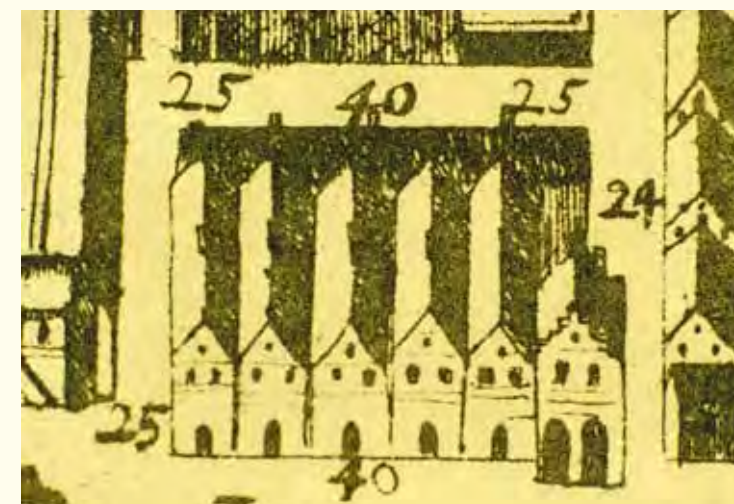
I den ideelle kernefamilie, som vi kender den i dag, flytter børnene hjemmefra, når de når en vis alder, men sådan var det formodentlig ikke i Roskilde i 1400-tallet. Der er konkrete eksempler, der viser, at forældre ønskede, at et af børnene blev boende hjemme på familiens gård, så længe forældrene og barnet levede. Grunden til dette var sandsynligvis, at forældrene ønskede, at barnet skulle sikre dem økonomisk i alderdommen, men det kunne også skyldes, at forældrene ønskede, at i det mindste ét af børnene var sikret en ordentlig bolig. Der var altså mulighed for, at der på en gård kunne leve to generationer på samme tid.

Helt konkret ved vi, at der boede to generationer af samme købmandsfamilie på en af byens gårde. Første generation bestod af Peter Jepsen og hustruen Elsebeth. De havde et barn ved navn Valborg. Da Valborg var en ung kvinde fra den bedre del af Roskildes borgerskab, blev hun gift med en ærgerrig købmand ved navn Jens Kruse. Jens Kruse, der sandsynligvis stammede fra København, flyttede efter brylluppet ind på gården til sin kone, Valborg, og boede her sammen med svigerfar og svigermor. Herefter overtog Jens Kruse, som udgjorde

anden generation, gården efter Peter Jepsen, der indtil sin død modtog et årligt beløb af Jens Kruse og Valborg.² Overdragelsen af gården og det årlige beløb sikrede altså, at Peter Jepsen havde en fast indtægt indtil sin død.

Ud fra et ejendomsdokument kan man slutte sig til et andet eksempel på, at to generationer muligvis har boet sammen. Kilden drejer sig om en præst, der hed Hans Magnussen. Han lejede en gård i St. Mortens Sogn til sig selv og sin mor. Hans Magnussen sikrede sig, at den, der levede længst af de to, havde brugsretten til gården. Men vi kan ikke sige med sikkerhed, at de begge har boet på gården samtidigt, eller om der har været tale om en art omvendt forældre køb.³

Af de to førnævnte eksempler indikerer de skriftlige kilder, at det første eksempel på en familie, altså eksemplet med købmandsfamilien, har været meget udbredt blandt byens indbyggere, og derfor synes det at være rimeligt at antage, at der på de fleste gårde boede to generationer. Denne familietype svarer nogenlunde til indholdet af begrebet *stamfamilie*, der blev defineret af den franske sociolog Frederic Le Play i 1871.⁴ Men hvor Le Play mente, at det var sønnen, der blev boende på gården med forældrene, så viser Roskildes skriftlige kilder, at det også kunne være døtrene, der blev boende.

Et uddrag af Resens kort (1677) viser det middelalderlige rådhus på hjørnet af Algade og Skt. Ols Gade. Jens Kruse og Valborg boede nær ved byens rådhus.

Fakta om: Titler og den rette tiltaleform

Skulle man møde menneskene omkring torvet, skulle man kende den rette tiltaleform, og det var ikke dannet at sige du!

Disse tiltaleformer er udvalgt fra Roskildes kildemateriale og er nødvendigvis ikke repræsentative for andre byer.

Adelige: Riddere tiltaltes *hr.* efterfulgt af for- og efternavn. Hos ridderne var efternavnet ofte et slægtsnavn. Nogle riddere dyrkede deres egen autoritet, og de ville gerne tiltales med ordene *velbårne hr.* før deres navn og desuden med ordet *streng*. F.eks. *velbårne mand hr. Johan Oxe strenge ridder*. Måske var det for at indgyde respekt. Når kongen omtalte sine riddere, gjorde han det i en meget venskabelig tone, i følgende citat var det kong Hans (regeringstid 1483-1513), der udtalte: *Elskelige hr. Henrik Krummedige, ridder, vor mand, råd og embedsmand på Båhus*.⁵ Måske var det for at understrege deres nære relationer og troskabsforhold.

Væbnere tiltaltes *hr.* og med titlen *væbner*.

Adelige benyttede sig også ofte af *en territorial henvisning* efter efternavnet som f.eks. *hr. Anders Jensen væbner af Havelse*.⁶

Kvinder, der var gift med en herre, altså en ridder eller væbner, tiltaltes med *fru*.

Præster: Præster, og det gjaldt dem alle, havde ret til at blive tiltalt *hr.* efterfulgt af et navn. For at tiltale en præst anvendte man ofte hans fornavn, efternavn og præstetitel, f.eks. *hr. Laurits Nielsen Præst og evig vikar i Roskilde kirke*, eller man anvendte kun hans fornavn og titel, f.eks. *Hr. Tets ærkedegn*.⁷

Kvinder: Mændene ville gerne kontrollere kvinderne, og derfor blev kvinderne omtalt som mændenes ejendom, f.eks. *Karina Doktors, Doktor Engelbrechts Efterleverske (= enke, LK)*. Bemærk, hvordan ejefalds -s anvendes for at understrege tilhørsforholdet – som hørende til doktoren.⁸

Kvinder blev altid omtalt i relation til deres ægtemænd. Et nyt ægteskab betød et nyt navn, som det fremgår af følgende navneudvikling: *Niels Jensens fæstekvinde Barbara, Oluf Hørf's efterleverske > hæderlig kvinde Barbara vor medborgerske, Niels Jensens Efterleverske*.⁹

Erhvervsstruktur

Familiestrukturen var en hjørnesten i samfundets erhvervsstruktur. Med familiestrukturen som grundlag udgjordes erhvervsstrukturen af små værksteder, opbygget omkring kerne- eller stamfamilier, der var tilknyttet forskellige erhverv. Familiens overhoved, husbond, var desuden værkstedets mester, hvilket netop afspejler den nære forbindelse mellem familie- og erhvervsstruktur. Kvinder kunne også være håndværkere og udøve det erhverv, som deres mænd var uddannet indenfor eller videreføre et værksted efter en afdød mand. I håndværkernes værksteder arbejdede desuden svende og lærlinge.

Byens erhvervsgeografi

Erhvervsgeografi handler om, hvordan de forskellige erhverv var fordelt i byen, og hvordan de indbyrdes var forbundet med hinanden. Ud fra kilderne kan man observere pudsige sammenfald mellem erhverv og bolig. F.eks. boede en Jens Mikkelsen Steger, sandsynligvis kok, på en gård, Nørregård, der lå op til fæstningen Haraldsborg, hvor han sandsynligvis arbejdede som kok. Haraldsborg var bolig for adelige som f.eks. kongens lensmand.¹⁰

Et andet eksempel på sammenfald mellem erhverv og bolig kan man se ud fra nogle oplysninger om, at der lå en præstebolig op til St. Ols Kirke.¹¹

Stedernes særlige funktioner havde altså en afgørende indflydelse på erhvervssammensætningen i det omgivende miljø, for Haraldsborg og St. Ols Kirke havde formgivet erhvervssammensætningen på de omkringliggende gårde. Vi vil i de efterfølgende afsnit undersøge, hvordan torvet og torvehandelen også havde en afgørende indflydelse på erhvervssammensætningen omkring torvet.

Torvet og borgmestrene

Set ud fra det samlede kildemateriale er det især ejendommene ud til hovedgaden, Skomagergade og Algade, der findes oplysninger om. Baggrunden er, at de skriftlige kilder hovedsageligt omhandler økonomiske forhold som f.eks. overdragelse af ejendom, og eftersom det hovedsageligt var adelige, byrådsmedlemmer, præster og repræsentanter

Torvets geografiske omfang var med Roskilde Stadsret (år 1268) blevet afgrænset til gadeforløbet mellem Rådhusortet og Hergade, og langt størstedelen af middelalderens overleverede skriftlige kilder vedrører samme område. Det er, fordi torvet og de omkringboende erhvervsdrivene genererede dynamik i byens pengeøkonomi.

for klostrene, der havde råd til at investere i ejendom, så er det typisk denne type mennesker fra samfundets øverste hierarkiske lag, der findes oplysninger om. I kilderne omtales også velstående håndværkere med råd til at investere i ejendom, men ofte måtte håndværkere dog leje bolig og værksted, hvilket i særdeleshed var et krav, hvis de ønskede en beliggenhed ud til torvet. Der har også eksisteret nogle erhverv, som vi ud fra de skriftlige kilder stort set intet ved om. Det er erhverv som benmagere og fiskere, som vi kun kender fra arkæologiske undersøgelser, men netop fordi de ikke er omtalt i ejendomsdokumenterne, ved vi, at de ikke har levet på gårdene ud til torvet.

Torvet lå på gadeforløbet mellem Skt. Laurentii Kirke og Hersegade, og det var i høj grad byens økonomiske centrum. Torvet var stedet, hvor byens rigeste mennesker og institutioner præsenterede deres status gennem deres huse.

Lad os se nærmere på, hvem der i 1400-tallet boede på gårdene omkring torvet. Set ud fra vore observationer burde det være mennesker med tilknytning til handel. Og det viser sig da også, at det var byens borgmestre og rådmænd, der nævnes i relation til gårde ved torvet. Borgmestrene og rådmændene var nemlig ofte byens købmænd, og som regel fungerede to borgmestre samtidigt.

Ingvar Karlsson, der var borgmester fra 1431, købte i 1416 af ridderen Peder Sten hele den stenhusgård, der tidligere havde tilhørt møntmesteren i Roskilde.¹² For at kunne overtage en hel stenhusgård efter en ridder skulle man være velstående, og vi ser heller ikke andre borgerlige, der købte en hel gård af en adelig person. Møntmesterens gård lå sydvest for Snæversti. I 1485 nævnes denne gård igen, men på daværende tidspunkt var den blevet overtaget af præsten hr. Clement Hare.¹³

I 1413 købte borgmester Ingvar Andersen en stenhushusgård, der lå mellem torvet og møntmestergården. Ingvar Andersen købte gården af Bertolt Quatz, som var købmand og medlem af et købmandskompagni, Det Danske Kompagni, i København. Han var desuden rådmand i København. I 1476 solgte kirken en gård syd for torvet og vest for Snæversti til kanniken Peter Reberg.¹⁴ I 1485 indgik gården i det gods, som Peter Reberg i sin alterstiftelse lagde til St. Erasmus Alter.¹⁵ Borgmester Jakob Petersen nævnes i 1413 som ejer af en gård med stenhushus, hvis beliggenhed ligeledes var syd for torvet.¹⁶

I 1426 solgte købmands- og rådmandssønnen Bertolt Olavsens gård syd for torvet til Kort Guldsmed. Gården havde han arvet efter sin far, rådmand Olav Lund.¹⁷ I 1449 solgte Kort Guldsmed gården til Roskildebiskoppen Oluf. I 1450 solgte biskoppen gården til præstesammenslutningen, De Evige Vikarer, og i 1462 udlejede De Evige Vikarer gården til Peter Lille.

Nord for Algade, længere mod øst ved hjørnet af St. Ols Gade og Algade lejede den førnævnte Peter Jepsen af kirken i 1437 en tom grund, som han ville bebygge. 36 år senere udlejede Peter Jepsen gården til sin svigersøn, Jens Kruse, og sin datter, Valborg Petersen, som senere fik den i arv. Jens Kruse nævnes som rådmand i 1468 og som borgmester i 1474.¹⁸

Omtrent samtidigt med, at Peter Jepsen byggede sin gård, byggede Henrik Bonskot også en gård, der lå vest for Peter Jepsens gård, og Henrik Bonskot nævnes som borgmester mellem 1459 og 1476.¹⁹

Borgmestrene foretrak altså at bo på de store stenhusgårde, som lå ud til torvet. Selvom vi kan se, at borgmestrene i løbet af 1400-tallet flyttede fra den sydlige ende af torvet til nord for torvet til Algade og St. Ols Gade, så var borgmestrenes boliger gennem hele 1400-tallet centreret omkring torveområdet. Vi kan altså se, at torvet har formgivet erhvervssammensætningen i de omkringliggende gårde. Besiddelsesforholdene udviklede sig på den måde, at kirken i anden halvdel af 1400-tallet overtog borgmestrenes stenhusgårde syd for torvet. Vi ved fra de skriftlige kilder, at et område nord for Roskilde Domkirke i løbet af 1400-tallet blev bebygget af præster og kanniker med relation til Domkirken. Dette område skal ikke inddrages i denne artikel, men det er værd at lægge mærke til, at flere af kirkens folk valgte ikke at bo ved torvet. De skriftlige kilder viser også, at kirken udlejede gårdene ved torvet.

Fakta om: Byens erhverv – særlige services

En skipper leverede plads til fragtgods på sit handelsskib. En klostermunk leverede kopier af dokumenter. En teglbrænder leverede mursten, tagsten og gulvfliser.

Vejledning: Pengelån, medicin eller religiøs vejledning fik man hos klostermunke. Juridisk vejledning, retshjælp og ejendomshandler fik man ordnet hos borgmestre og rådmænd. Håndværkerne fik råd og vejledning om deres erhverv hos en oldermænd.

Fakta om: Bopælsoplysninger – og lidt om sprog

Bopælsoplysninger var ikke, som man læser dem i en vejviser, men be-roede på et vist lokalkendskab. På middeldansk gav det ingen mening at nævne et gadenavn og et nummer. I stedet skrev man f.eks.: *Jeg beskedelige og ærlige Jon Eskildsen Bymand bor i Roskilde på en gård liggende i Sankt Budolfi Sogn norden gaden, hvilken gård rækker på bredden fra den*

*gård, som Alikæ nu bor i, og til den gård, som Svend nu bor i, til længden fra gaden og til den gård, som Niels Svendsen bor i.*²⁰

Da Sortbrødre-klosteret den 3. september 1441 mageskiftede ejendom med domkapitlet, lå den gård, kapitlet fik: ... østen næst Sankt Olafs Kirke, norden næst ved Torfgaden og sønden næst ved den Præstebolig, som nu ligger til Sankt Olafs Kirke... , men jorden, som Sortbrødre-klosteret fik til gengæld, den lå: ... norden næst ved vort Kloster og er på den vestre Ende 82 ½ sjællandske alen lang fra det østre nørre hjørne ud af den gård, som Hr. Bent, der er evig vikar i Roskilde, nu ibor, hvilken gård ligger vesten næst vort kloster, og så i nør indtil det hegn, som ganger mellem Mester Laurits bolig og jorden, og på den søndre side rækker jorden fra Hr. Bents Gårds hjørne og indtil Munkægabet, som ligger hos vor Tegllade, på den nørre side rækker hun sønden og østen næst ved Mester Laurits bolig, som han nu ibor, og så indtil Burgædiget og så frem "aa leeth" indtil Munkægabet igen.²¹

Torvet og håndværkerne

I byen eksisterede forskellige håndværk, og flere af de personer, der boede til leje i de mindre huse, der hørte til de store gårde syd for torvet, bar tilnavne, der var inspireret af forskellige håndværk. F.eks. boede Mathias Skinder på borgmester Ingvar Andersens gård, og på rådmand Olav Lunds gård boede Wilhelm Remmesnider og Johannes Kandestøber. Olav Lunds gård blev i 1426 overtaget af Konrad Guldsmid, og Olav Lund havde lånt 32 mark af Nikolaj Ulf Skomager. Ud fra tilnavnene kan man ikke umiddelbart konkludere, at disse personer har været håndværkere, for navnet kunne f.eks. være nedarvet som efternavn, mens det er mere realistisk at forestille sig, at Nikolaj Ulf Skomager har været håndværker, fordi han nævnes med tre navne.

Hvis man ønsker at finde frem til, om en given person faktisk har udført det erhverv, som tilnavnet henviser til, skal man overveje sammenhængen mellem lokaliteten og tilnavnet og stille sig selv det spørgsmål, om der på lokaliteten har været mulighed for at udfolde den erhvervsaktivitet, som tilnavnet henviser til.

I forhold til Mathias Skinder, der boede syd for torvet, synes beliggenheden derfor ikke at være den rigtige. En skinders arbejde bestod

Et udvalg af de varer, der blev produceret i håndværkernes værksteder i Roskilde.

som udgangspunkt i at pelse, garve og forarbejde huder, og det er svært at forestille sig, at en skinder har kunnet udføre dette arbejde ud mod torvet. Arbejdet med at garve huderne var nemlig meget urent og krævede desuden meget plads og tid. Først skulle huderne skrubes fri for fedt, dernæst lægges i blød i kalkvand, herefter skulle kalkvandet valkes ud af huderne, som derefter blev lagt i store kar med garvevæske. Til sidst blev huderne tørret og spændt ud på jorden ved hjælp af træpløkker.²² På grund af, hvad det krævede at udføre arbejdet, har det ikke været ideelt at udføre det ud mod torvet. Man skal også inddrage naboernes erhverv i sin vurdering af Mathias Skinders erhverv. Det urene garvearbejde stemmer dårligt overens med, at naboerne har været rige købmænd og velstående guldsmede.

Når vi andre steder i byen har kunnet observere, at byens erhvervsstruktur var funktionelt indrettet, virker det endnu mere usandsynligt, at en skinder har arbejdet i bygninger ud mod torvet. Hvis Mathias Skinder overhovedet har beskæftiget sig med pels, læder og skind, så er det, set ud fra en beliggenhed syd for torvet, langt mere sandsynligt, at Mathias Skinder har solgt færdige læder- og pelsvarer til byens borgere, så på den måde bør hans erhverv faktisk fortolkes som en håndværker, der drev købmandskab. Hvis denne fortolkning af kilderne er sand, så har Mathias Skinder sandsynligvis været aktiv i et internationalt handelssystem, hvor oksehuder fra Roskildes opland enten i tørret el-

ler saltet tilstand blev solgt til hanseatiske købmænd, og hvor bæver-, eger-, (gråværk), hermelin-, mår-, væsel- og zobelskind blev importeret via danske eller udenlandske købmænd dels fra Skandinavien, dels fra de baltiske lande.²³

Wilhelm Remmesnider og Johannes Kandestøber bar tilnavne, der relaterer til erhverv, hvis beliggenhed ud til torvet er et tidstypisk træk, fordi navnene genfindes i andre middelalderbyers torvebebyggelse. Remmesnidere solgte bl.a. seletøj og bæltter, f.eks. sværdbæltter, og det har der eksisteret en stor efterspørgsel på. Kandestøbere solgte husgeråd til køkkenerne, dvs. tallerkener, gryder, krus osv. lavet af tin, og sådanne ting blev anvendt i senmiddelalderens husholdninger.²⁴ Det gælder for både remmesnidere og kandestøbere, at meget af det materiale, som de benyttede og solgte, altså bæltespænder, ringe til at fæste seletøj m.m., blev importeret fra især Nordtyskland.

Håndværkernes efternavne peger på, at de i en eller anden form har været beskæftiget med det pågældende erhverv, men det kan ikke afklares, i hvor stort omfang de har forarbejdet og handlet med deres produkter.

Genstande som disse kunne stamme fra remmesnideren ved torvet.

Fakta om: Byens erhverv – indkøbsmuligheder

Man tog ikke i *supermarkedet*, men på *markedet* eller på *torvet*, og man fik ikke alle sine varer i én butik, men i flere butikker.

Man fik:	Hos:
Brød	Bageren
Det ugentlige bad	Badstuemanden
Kamme og dragtnåle	Benmageren
Pander, potter og gryder	Grydestøberen
Smykker og segl	Guldsmeden
Kander, krus og tallerkner	Kandestøberen
Seletøj, bæltter og andre lædervarer	Remmesnideren
Beslag, hestesko og værktøj	Smeden
Kød	Slagteren
Sko og støvler	Skomageren
Tøj	Skrædderen

Hersegade og håndværkerne

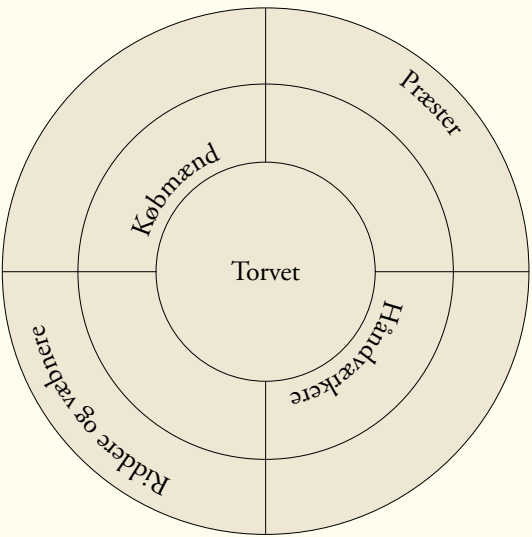
Hersegade var en gade, der var forbundet med en landevej ud af byen, og gaden førte i middelalderen trafikken fra Køgebugtområdet.²⁵ Hersegade mundede ud i torveområdets østlige del, hvor den stødte på Algade, og arkæologiske undersøgelser af det middelalderlige brostenslag indikerer, at netop hjørnet mellem Hersegade og Algade har været et af byens mest trafikerede områder.²⁶ Gårdene på Hersegade lå altså ikke direkte ud til torveområdet, men gaden blev dog benyttet af alle de mennesker, der kom til torvet sydfra. Set ud fra de skriftlige kilder var erhvervssammensætningen i Hersegade en smule anderledes end den førnævnte. På torvet var flere af gårdene ejet af borgmestre, rådmænd og andre købmænd, mens ingen af gårdene omkring Hersegade var ejet af mennesker med tilknytning til disse erhverv. Det vil sige, at der eksisterede en anden besiddelsesstruktur på torvet, end der gjorde på Hersegade. Som gårdejere i Hersegade nævnes kirkelige organisationer, et par adelige personer og en enkelt håndværker. Men ligesom håndværkerne på gårdene syd for torvet boede de fleste håndværkere på Hersegade også til leje. Af håndværkere nævnes i 1407 Kethil Jensen Skomager, i 1446 Tyge Andersen Smed, i 1493 Jeppe Nielsen Kandestøber og Niels Kedelsmed.²⁷ Desuden eksisterer der et dokument fra Sankt Agnes Klosters arkiv, der beskriver, at smedegildets gård var beliggende i Hersegade. De skriftlige kilder indikerer altså, at Hersegade var en gade beboet af håndværkere med tilknytning til metalhåndværk, men med de kilder, vi har til rådighed i dag, ved vi ikke, om de også har haft værksteder der. Ud fra observationen om, at byens erhvervsstruktur var funktionelt indrettet og det faktum, at Hersegade var placeret uden for torveområdet, eksisterer der dog teoretisk bevis for, at håndværkerne i Hersegade ikke direkte har været involveret i torvehandlen.

Afslutning

Undersøgelsen har vist, at familier i flere tilfælde bestod af to generationer, der levede på samme gård. En gård bestod ofte af flere huse og ofte af mere end en familie. Erhvervssammensætningen omkring torvet i Roskilde i 1400-tallet har vist en stor koncentration af borgmestre, rådmænd, købmænd og håndværkere, der drev købmandskab. Besid-

delsesstrukturen ændrede sig i løbet af 1400-tallet, og kirken overtog gårdene efter borgmestrene, men der er ikke bevis for, at erhvervssammensætningen ændrede sig. Kirkens ledende præster, prælater og kaniker boede nemlig ikke ud til torvet, og gårdene blev i stedet udlejet. I forbindelse med Hersegade nævnes ingen borgmestre og rådmænd, men i stedet nævnes metalhåndværk og andre håndværk. Besiddelsesstrukturen i Hersegade var også en anden end den omkring torvet, for det var ikke i Hersegade, at borgmestrene valgte at præsentere deres velstand, det var på torvet. Fraværet af borgmestre i gaden betyder også fravær af købmænd, så det er faktisk rimeligt at antage, at Hersegade har været en håndværkergade.

Set ud fra skriftlige kilder fra 1400-tallet må vi vurdere erhvervssammensætningen på den måde, at der var områder, der var domineret af borgmestre, rådmænd og købmænd/handelsfolk, områder domineret af præster, kanniker og prælater, og områder, der var domineret af håndværkere i forskellige fag.

Forestiller vi os byen set oppe fra og med torvet i centrum, kan torvets indflydelse på byens erhvervsgeografi præsenteres som vist med denne model. Købmænd og handelsdrivende håndværkere boede ud til torvet. I andre områder af byen boede præster, riddere, væbnere og desuden håndværkere, der ikke direkte ernærede sig af torvehandel.

Noter

1. Esmann. s. 276

2. Repertorium: 1473 12. november.

3. Repertorium: 1473 31. oktober; Kjøbenhavns Diplomatarium nr. 154. bd. 4. 1481.

4. Arnórsdóttir. Side 47. 2. spalte.

5. Repertorium: 1484 9. april og 1496 16. juni.

6. Repertorium: 1448 8. maj.

7. Repertorium: 1437 3. april og 1475 21. oktober.

8. Repertorium: 1484 16. maj.

9. Repertorium: 1483 19. marts og 1486 26. juni.

10. Repertorium: 1435 14. december.

11. Repertorium: 1441 3. september.

12. Repertorium: 1416 2. april.

13. Repertorium: 1485 24. juni.

14. Repertorium: 1476 21. april.

15. Repertorium: 1485 26. juni.

16. Repertorium: 1413 1. maj.

17. Repertorium: 1426 22. april.

18. Repertorium: 1468 8. juni og 1474 5. oktober.

19. Repertorium: 1437 3. april, 1473
12. november, 1496 29. februar, 1459 18. april, 1460 5.? marts og 1476 21. april.

20. Frit over repertorium: 1414 7. februar.

21. Repertorium: 1441 3. september.

22. Liebgott. Side 56.

23. Danstrup, John. Bind 15, side 521-529.

24. O. Remmesnider boede på Brogade i Køge (Repertorium. 1. rk. 1419) Hans Jepsen Grydestøber boede nord for Gammeltorv i København (Kjøbenhavns Diplomatarium nr. 168. Bd. 2. 23. juni 1488).

25. Ingrid Nielsen: *Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde*. Historisk årbog fra Roskilde Amt 1977. Side 5 ff.

26. Koch. Side 78 nederst.

27. Repertorium: 1407 28. juli, 1446 9. marts, 1448 8. maj, 1449 5. marts og 1493 14. maj.

Litteratur

Arnórsdóttir, Agnes S., 2003: *Familiestrukturer under forandring i europæisk og dansk middelalder. Bolig og Familie i Danmarks Middelalder*. Red.: Else Roesdahl. Jysk Arkæologisk Selskab.

Danstrup, John, 1956-78: *Kulturbistorisk leksikon for nordisk middelalder: fra vikingetid til reformationstid*. Red.: Allan Karker. København.

Erslev, Kristian og Christensen, William, 1894-1939: *Repertorium diplomaticus regni Danici mediaevalis*, ved C.E.G. Gad, København.

Esmark, Kim, 1999: *Europa 1000-1300*. Roskilde Universitets Forlag.

Ingesman, Per, 1994: *Danmark i senmiddelalderen*. Red.: Per Ingesman og Jens Villiam Jensen. Århus Universitetsforlag.

Ingesman, Per, 2001: *Middelalderens Danmark*. Red.: Per Ingesman, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen og Jens Vellev. Gads Forlag, København

Ingesman, Per, 2000: *Danmark og Europa i senmiddelalderen*. Red.: Per Ingesman og Bjørn Poulsen. Aarhus Universitets Forlag.

Koch, Hanne Dahlerup, 2000: *Roskildes offentlige rum i middelalderen, fra Civitas Roscald – fra byens begyndelse*. Red.: Tom Christensen og Michael Andersen. Roskilde Museums Forlag.

Liebgott, Niels-Knud, 1998: *Danmark i middelalderen*. Sesam.

Nielsen, Ingrid, 1977: *Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde*. Historisk årbog fra Roskilde Amt.

Nyrop, C., 1895-1904: *Danske Gilde- og Lavssknaaer i Middelalderen*. Gad, København.

Haraldsborg Mølle 1823

af Mette Høj

I december 2009 erhvervede Roskilde Museum et nyt maleri til sin topografiske billedsamling. Maleriet forestiller Haraldsborg Mølle og er udført af kunstmaleren Jens Peter Møller i 1823.¹ Det er ikke en hverdagsbegivenhed for et kulturhistorisk museum at erhverve et 200 år gammelt maleri, der desuden er en fin gengivelse af en af de mange vandmøller, som Roskilde tidligere var så kendt for. Ja, endog en vandmølle placeret ved en af byens historiske lokaliteter, den gamle kongeborg Haraldsborg.

Haraldsborg Mølle eller Hasbjerg/Hasborg Mølle, som den kaldtes i daglig tale², lå umiddelbart nord for Roskilde ved landevejen til Frederikssund, som Frederiksborgvej tidligere hed. På den flade strækning, hvor landevejen løber tæt langs fjorden og lige inden den stejle Galgebakke, lå den firelængede møllegård på højre side med ”ryggen” mod landevejen (i dag Frederiksborgvej 82A og 84). Mod nord var den, som det fremgår af maleriet, godt skærmet af en banke, hvor Haraldsborg i middelalderen lå, og som møllen havde taget navn efter.

J.P. Møller har malet møllen set fra sydvest. Centralt i billedet står selve møllehuset med det knap 4 meter høje overfaldshjul³, der blev drevet af vand fra en bagvedliggende opstemmet mølledam. Den ses ikke på maleriet, men lå øst for gården. Den smalle sti, der løber langs møllehjulet, førte forbi mølledammen og videre til Klostermarkshusene, en klynge husmandssteder øst derfor. Stien kaldtes Skolestien, fordi den blev benyttet af børnene herfra for at komme i skole på Sankt Jørgensbjerg.

Vandet, der trak det tunge møllehjul, stammede fra Klosterkilden, hvis udspring i dag kan ses i bebyggelsen Klosterkildens have (tidligere Sankt Maria Hospitals have). Kilden har tidligere, som det noteres i en ældre beskrivelse, givet vand i en ”armtyk” stråle.⁴ Herfra løb vandet nordpå gennem et slynget rendeforløb fra mølle til mølle. Rimors Mølle var den øverste mølle i dette forløb, herefter fulgte Kobbermøllen (begge i starten af Frederiksborgvej) og indtil o. 1800 også Sankt Sigfrieds Mølle, der lå, hvor Sankt Agnes Vej i dag skærer Kong Valdemars Vej. Sidst i denne møllerække lå altså Haraldsborg Mølle, der foruden vandet fra de nævnte møller også fik vand fra et par kilder ved mølledammen samt tilløb fra Ladegårdsmøllen, der lå en kilometer længere inde i landet.

Modsatte side:

J.P. Møller: Haraldsborg Mølle, 1823. Roskilde Museum.

J.P. Møller (1783-1854) var oprindelig uddannet maler i Slesvig, inden han i 1803 blev optaget på Kunstakademiet i København for at uddanne sig som landskabsmaler.

Udsnit af generalkvartermesterstabens kort med markering af Haraldsborg Mølle (på kortet Hasbjerg Mølle), mølledam og borgbanke, o. 1825. På kortet ses også Rimors Mølle og Kobbermøllen. © Kort- og Matrikelstyrelsen.

Efter at have drejet hjulet på Haraldsborg Mølle løb vandet gennem en græsklædt grøft over mølleengen og ud i fjorden. På maleriet ses broen over vandløbet med et malerisk, men noget faldefærdigt rækværk ind mod det farlige møllehjul. Ved broen er en udtjent båd trukket på land. Møllerens jorder lå ud til fjorden, og mon ikke han har drevet fiskeri herfra. Langs vejen indsamler en person planter i en kurv – måske er det planten kulsukker, som i 1800-tallet blev anvendt som foder.⁵

Møllen er en overfaldsmølle, hvor vandet blev ledt frem til møllehjulet via en såkaldt malekarm, den træbyggede konstruktion der ses over hjulet. En gangbro fra mølleloftet har ført ud til karmen, hvor et slags stigbord er placeret til regulering af vandtilførslen. Helt traditionelt var den mest udsatte del af møllehusets bindingsværksgavl beklædt med træ for at beskytte mod det plaskende vand.

Maleriet synes at være malet en sensommerdag, for yderst til venstre i billedet er møllerkarlen i gang med at læsse kornsække fra arbejdsvognen, der holder i porten, ind i møllen og videre op på kværnloftet. Bag møllehuset anes stuehusets gavl.

Haraldsborg Mølle

En nærmere beskrivelse af møllen med tilhørende møllegård kan man få ved at gå til samtidige topografiske beskrivelser samt brandtaksationer⁶. Her beskrives den som en firelænget gård opført i bindingsværk med lerklinede vægge og med stråtag.

Mod øst og sammenbygget med møllehuset lå stuehuset på 15 fag, 36 alen langt og 11,5 alen bredt (1 alen = ca. 0,63 m), med loft over de 8 fag. Stuehuset var forsynet med hollandske døre, dvs. halvdøre, med indstukne låse og messingbeslag samt engelske vinduer. Det var vinduer, der var hængslet i siderne, og netop omkring dette tidspunkt blev det et lovkrav, at mindst ét vindue i hvert opholdsrum skulle være oplukkeligt på grund af brandfare. Længen var indrettet med tre stuer med bræddegulv samt bilæggerovn og skorsten, køkken og bryggers med indmuret bryggerkedel.

Stuehuset var mod nord flankeret af en længe på 8 fag, 20 alen lang og 9¼ alen bred. Gården havde to gennemkørselsporte, den ene lå i nordlængen, hvorfra der var adgang til markerne. Ellers var længen indrettet med lo og pløjeskur/vognport. Den sydlige længe med hovedadgangsvejen fra landevejen til gårdspladsen rummede lade, kornkammer samt tørve- og huggehus. Der var loft over de 4 fag. Den 19 fag lange vestlænge, 46 alen lang og 8½ alen bred, havde ligeledes loft over 4 fag og rummede lo, lade og stald. Længen vendte ud mod landevejen.

Den stråtekte møllegård med hovedindkørslen i den sydlige længe. Selve møllehjulet er skjult af en senere opført lav halvtagsbygning, slutningen af 1800-tallet. Tegning af ukendt kunster. Foto Roskilde Museum.

Af udskiftningskortet fra 1805 fremgår det, at møllen hørte under Duebrødre Kloster, og at den på udskiftningsstidspunktet var fæstet af Iver Iversen. Hans navn er senere overstreget og erstattet med efterfølgeren Jørgen Pedersens navn.
© Kort- og Matrikelstyrelsen.

Møllehuset på 5 fag lå i stuehusets sydlige forlængelse. Ved gavlen sad det store vandhjul på en solid egetræsakse, og indvendigt kamhjulet/gravhjulet. Vandet førtes frem til vandhjulet ad en træslidske, ”Vandkanal og Skur [malekarm] over Vandhjulet”. Møllen var en typisk kornmølle med tre kværne, en skallekværn og en melkværn på hver 8 kvarters diameter (ca. 125 cm) samt en grynkværn på 7 kvarters diameter (ca. 110 cm). Derudover opføres i brandtaksationerne en sigte samt en sækkevinde, dvs. et hejseværk, der hejser kornet op fra undermølle til kværnloft.

Haraldsborg Mølle, der lå i Sankt Ibs sogn, hørte i 1700-1800-tallet under stiftelsen Duebrødre Kloster i Roskilde. Klosteret ejede adskillige gårde med jordtilliggende, som fæstedes ud – således også Haraldsborg Mølle, der var i såkaldt simpel fæste. Først i 1873 overgik

møllen til selveje.⁸ Møllen havde et jordtilliggende på i alt 15 tdr. land, der lå nord og nordøst for gården. Heraf dyrkedes de 12 tdr. som agerjord, mens 3 tdr. omkring møllen og langs fjorden lå hen som eng.

I Sterms topografiske beskrivelse af Københavns amt fra 1834 opregnes husdyrholdet på Haraldsborg Mølle til to heste, fire køer og fire får. Om møllen skriver Sterm videre:

”Den har stadigt Vand, hvilket for det meste kommer fra Apothekerkilden [dvs. Klosterkilden] i Apothekervænget ved Roeskilde. Den maler 6 Skpr. Sød i Timen og 1200 Tdr. aarligen, hvoraf 100 Tdr. sigtes, der betales med 5 Mk. pr Tdr.; af den grovmalede Sød erlægges den sædvanlige Told. Mølleskylden er 4 Tdr., men efter Indberetningen fra Stedet selv 8 Tdr. upriv. Hrthk. Den herskabelige Afgift er aarligen 8 Tdr. Byg, som betales efter hvert Aars Capitelstart. De kongelige Skatter udgjøre omtrent 100 Rbd. aarligen og Commune- og andre Afgifter 20 Rbd ...”⁹

Møllere på stedet

Om personerne på maleriet kan vi kun gætte. Men vi ved, at møllen på det tidspunkt, hvor J.P. Møller udførte maleriet, var bortfæstet til den 36-årige møller Jørgen Pedersen (1787-1834). Måske er det mølleren selv, der står i døråbningen ind til kværnloftet.

Jørgen Pedersen havde tidligere været karl hos møller Hauerberg på en af byens vindmøller ved Ringstedvej, men da Haraldsborg Mølle blev ledig, overtog han i 1812 fæstet samtidig med, at han indgik ægteskab med enken på stedet, Sidse Helene Nielsdatter.

Gennem fæsteprotokoller og kirkebøgerne for Sankt Ibs og Sankt Jørgensbjerg sogne fra slutningen af 1700-tallet og frem kan man se, hvordan møllen har fulgt en og samme slægt – dog ikke altid i lige linje fra far til søn. Det er nemlig en fortælling om enkers ægteskaber med stedets nye møllere. Det kan synes fremmedartet for os i dag – et arrangeret ægteskab, der dengang var et almindeligt vilkår betinget af de sociale forhold. Således kom Sidse Nielsdatters første mand, Iver Iversen, til møllen i 1794, 37 år gammel, gennem ægteskab med Ane Cathrine Pedersdatter¹⁰, enke efter den tidligere møller Jens Jørgensen, der var død få måneder inden.¹¹ Da Ane Cathrine 35 år gammel døde i barselsseng året efter¹², giftede Iver Iversen sig efter kun få måneder

som enkemand med den 20-årige Sidse. Ægteparret fik to sønner og to døtre. Den yngste søn, Niels, blev døbt i Sankt Ibs Kirke den 18. maj 1807, i øvrigt det tredjesidste barn, der blev døbt, inden den ophørte som kirke i 1808; herefter blev de kirkelige handlinger foretaget i Sankt Jørgensbjerg Kirke.

Ægteskabet varede til 1812, hvor Iver Iversen døde i april måned. Få måneder senere - i juli - blev det i kirkebogen bekendtgjort, at enken agtede at gifte sig med ungkarl og møllerkarl Jørgen Pedersen – fæster på møllen på det tidspunkt, J.P. Møller malede. Ægteskabet fandt sted i oktober måned 1812, men først 2 år senere blev fæstekontrakten indgået med Duebrødre Kloster.¹³

Sidse blev for anden gang enke i 1834, da Jørgen Pedersen døde. Af hendes børn blev det sønnen Iver Jørgensen (f. 1816), der overtog møllen. Han giftede sig i 1840 med en 20-årig møllerdatter fra den velstående Værebros nedre Mølle i Jyllinge sogn, Gunild Helene Larsdatter.¹⁴ Hun var i øvrigt en datter af Ivers halvsøster, Ane Cathrine Iversdatter – og altså hans ”halvniece”.¹⁵

På Roskilde Museum findes Gunild Helenes konfirmationsdragt fra o. 1834. Ifølge familietraditionen bar hun den dog ikke ved sit bryllup, men var klædt i en sort silkekjole, ”da hun skulle giftes til byen”.¹⁶ Fra brylluppet stammer i øvrigt et fint broderet kniplingslomme-tørklæde. Ægteskabet varede i 23 år, og efter Iver Jørgensens død i 1863 drev hun møllen videre en halv snes år med en bestyrer, hvorefter møller Frederik Madsen fra Svogerslev købte møllen som selveje. Samtidigt giftede han sig med møllegårdens datter, den 17-årige Ane Cathrine Helene.

Ud over Gunild Helenes dragt findes på museet et lågkrus af sølv, et gammelt familiearvestykke fra møllen. Kruset er et smukt renæssancestykke fra 1600-tallet. I låget er indsat en forgyldt medalje med motiver fra biblen. Indvendigt er kanden forsynet med små knopper, såkaldte pæle, der angav, hvor meget hver enkelt gæst måtte drikke. Det er lavet af Odensemesteren Jacob Clausen, der virkede fra 1634 til 1676. På krusets låg er navnene ”Jens Pedersen Dorph - Sara Nielsdatter Dorph 1692” graveret. Hvem dette ægtepar er, ved vi ikke. Lokal interesse for Roskilde får kruset først, da Iver Iversen bragte det med sig til Haraldsborg Mølle. Igennem generationer har det været i slægtens eje, indtil det i 1949 blev erhvervet af Roskilde Museum.¹⁷

Det fornemme renæssancekrus i sølv stammer fra Haraldsborg Mølle, hvor det har været i slægtens eje siden Iver Iversen i 1794 blev møller på stedet. Foto John Hart, Roskilde Museum.

Toldekop i kobber fra Haraldsborg Mølle.

Bønderne betalte ikke med rede penge, når de fik malet korn. Som betaling måtte mølleren udtage 1/18 af kornet, inden det blev malet. Dertil havde han en toldekop, der kunne rumme 1/18 skæppe, dvs. ca. 1 liter. Af hver skæppe udtog mølleren et strøget mål med toldekoppen. For at være gyldigt skulle den have justervæsenets stempel, dvs. Christian 5.s navnetræk. Foto Bjørn Christensen, Roskilde Museum.

Haraldsborg Banke

Navnet Haraldsborg har møllen som nævnt efter det fæstningsværk, som på stedet blev opført som et forsvar af Roskildes havn under Harald Kesja, kong Erik Ejegods søn, i 1120'erne. Borgens levetid blev kort. Den blev i 1133 indtaget af Haralds bror, Erik Emune, og ødelagt. Først senere i middelalderen rejstes et nyt Haraldsborg, en kongelig lensgård, der dog blev ødelagt under Grevens Fejde i 1534. Af bygningerne er der intet tilbage, men slotsbanken markerede sig endnu i begyndelsen af 1800-tallet bag møllen, og endda meget markant skal vi tro maleriet.

Men det *er* et romantisk billede, Møller har malet, stemningen er næsten sydlandsk med et strøg af pittoresk forfald. Alt ånder fred og idyl, man passer sin dont, en enkelt due flakser over taget, og røgen stiger op fra skorstenen. Bag gården hæver terrænet sig dramatisk op imod den gamle borgbanke, der er bevokset af træer – nærmest en skov, der synes næsten lige så gammel som kongens borg. Nøgtern set har banken næppe været så markant og har heller ikke været bevokset, men indgået som ager- eller græsningsjord for gårdens dyr. Det er dog ikke tilfældigt, at Møller har valgt at inddrage resterne af Haraldsborg, for i tiden var der en voksende national interesse, også blandt kunstmalere, der blandt andet betød, at man opsøgte og anvendte historiske lokaliteter i landskabet.

Haraldsborgskatten fra 1130'erne kom for dagens lys ad flere omgange i løbet af 1800-tallet. Foto Nationalmuseet.

Blot året før maleriet blev til, udgav Heinrich Behrmann, der var lærer ved katedralskolen i Roskilde, en beskrivelse af Roskilde købstad, hvor også møllens beliggenhed og det middelalderlige Haraldsborg omtales.

"Af disse [borgbankerne] er den lige nordlig for Møllen den høieste og den største i Omkreds. Den har været meget steil, som man især kan see endnu paa den Side, hvor den støder til Fjorden; skjøndt den med Tiden ogsaa der maa være bleven skraaere. På den østlige og nordlige Side af samme seer man endnu Resten af nogle mindre Høie. Imellem disse og Ho-

*vedbanken løb den Aae, som drev Møllen og dannede Slotsgraven omkring den høieste Banke. Denne Grøvt er nu over 7 Alen opfyldt, uden at man synderligen kan mærke, at Hovedbanken har taget af. Man skulle derfor troe, at den ogsaa paa denne Side har været steil."*¹⁸

Behrmann skriver videre, at "... Den nuværende Eier af Møllen og disse Borgbanker, Jørgen Pedersen, viser venskabeligen Enhver disse Jordlevninger," selv om der ikke er "andre Ruiner at finde, end enkelte Muurbrokker."¹⁹ Der skulle dog ikke gå mange år, før der ved nedbrydning og pløjning af banken fremkom dele af en fornem skat, der må være nedgravet i de urolige tider i 1130'erne, for i 1841 dukkede et fornemt nadversæt, alterkalk og -disk i forgyldt sølv, op. Hovedparten af skatten så dog først dagens lys i 1854. Ved den lejlighed fremkom bl.a. en forgyldt drikkeskål af sølv, et forgyldt søvlåg, dele af et skrin samt ikke mindre end 628 mønter. Seneste fund blev gjort i 1896, hvor en karl ved pløjning fik en fingerring af guld på harven.

I tilknytning til det kongelige gods lå på dette sted allerede i middelalderen en mølle. Den omtales første gang i et dokument fra 1295, da Erik Menved skænkede "vore Jorder ved vor fornævnte Stad, hvilke Jorder kaldes Kongshegnet med Møllen liggende sammesteds nær ved Haraldsborg" til nonnerne i Sankt Agnes Kloster i Roskilde.²⁰ Også på det ældste kort over Roskilde, Resens kort fra 1677, er Haraldsborg Mølle indtegnet og omtalt.

Møllen brænder

I dag er der intet tilbage af Haraldsborg Mølle. Frederik og Ane Cathrine Madsen blev det sidste rigtige møllerpar på stedet. Langfredag den 9. april 1909 nedbrændte mølle og møllegård totalt i løbet af ganske kort tid. Kun en uge efter at Hans Hansen fra Glim havde overtaget møllen.

Ilden opstod på høløftet i stalden i den vestlige længe og bredte sig hurtigt til resten af gården. Det lykkedes at få reddet de fleste af dyrene, men alt bohavede indebrændte. Ved de efterfølgende omfattende politiafhøringer²¹ kom det frem, at ilden var blevet påsat af en 15-årig tjenestedreng, Hans, der var utilfreds med at være i sin plads.

Om morgenen var han blevet sat i rette af sin husbond. Drengen,

Kun det vanddrukne egetræs-møllehjul blev ikke ødt af ilden ved branden i 1909. Et par år stod det tilbage som et trist minde. Tegning af Jacob Kornerup, 1909. Foto Roskilde Museum.

der under forhøret betegnes som en *"skikkelig og god Dreng, men sygelig og noget tilbage i flere Henseender"*, tog sig det nært, og *"efter Middag tog han den Beslutning at hævne sig paa Husbonden ved at brænde Møllen af [...] han tog da et ca. 4 Tommer højt Stearinlys inde fra sit Kammer, og da han havde hjulpet Husbonden med at fodre Kreaturerne, anbragte han, lidt efter at Husbonden var taget til Roskilde ... Lyset inde paa Loftet over Fodergangen."*²²

Møllen brændte ned til grunden og blev ikke genopført. I 1910 opførtes på møllens jorder Haraldsborg Husholdningsskole, der i 1956 blev købt af Roskilde Kommune og omdannet til plejehjem og er i dag et psykiatrisk bocenter. Men Haraldsborg hedder det stadig som en erindring om den middelalderlige kongeborg og en 600 år gammel mølle.

J.P. Møller: Roskilde Domkirke og Kapelsmøllen, 1833. Roskilde Museum.

10 år efter sit besøg på Haraldsborg Mølle var J.P. Møller atter i Roskilde. Denne gang var det den monumentale domkirke, der var i centrum. I forgrunden ligger en anden af byens kendte og ofte malede møller, Kapelsmøllen, der indtil 1905 lå ved krydset Sankt Hans Gade/Sankt Clara Vej. Foto Roskilde Museum.

Noter

1. Maleriet er erhvervet den 9.12.2009 på Bruun Rasmussens Kunstauktioner, kat. nr. 950/602. Maleriet har inv. nr. 2440X1.

2. S. Sterm: Statistisk-topographisk Beskrivelse over Københavns Amt. Kjøbenhavn 1834, s. 320.

3. ”Møllen er en Vandmølle, der drives med Overfaldsvand ved et Hjul af 6 Alens Diameter” se S. Sterm: Statistisk-topographisk Beskrivelse over Københavns Amt. Kjøbenhavn 1834, s. 320.

4. Theodor Gliemann: Geographisk-statistisk beskrivelse over Kongeriget Danmark, 1821, s. 10.

5. Venligst meddelt af museumsinspektør Søren Moses. N.V. Brøndegaard: Folk og flora, 1987, bd. 4, s. 85 ff.

6. Brandtaksation 1806, rulle 1140, 1800-1833, forsikringsnr. 85/18, s. 268. Brandtaksation 1840, rulle 1141, forsikringsnr. 317/3. Landsarkivet for Sjælland.

7. Brandtaksation 1840, rulle 1141, forsikringsnr. 317/3. Landsarkivet for Sjælland.

8. Fanny Fang: Haraldsborg Mølle. Jul i Roskilde 1948 s. 11.

9. S. Sterm: Statistisk-topographisk Beskrivelse over Københavns Amt. Kjøbenhavn 1834, s. 320 f.

10. Kirkebog for Sankt Ibs sogn, gift 21. oktober 1794, se under 11. juli 1794.

11. Kirkebog for Sankt Ibs sogn, 7. april 1794 blev Jens Jørgensen begravet 37 år gammel. J. Jørgensen fik fæstekontrakt med Duebrødre Kloster i 1786 efter sin far Jørgen Jensen. Duebrødre Kloster Gods, fæsteprotokol 1694-1867, s. 115.
12. Kirkebog for Sankt Ibs sogn, 25. august 1795.

13. Kirkebog for Sankt Jørgensbjerg sogn, begravet 30. april 1812, død 24. april. Ægteskab bekendtgjort 23. juli 1812, gift 31. oktober 1812. Duebrødre Kloster Gods, fæsteprotokol 1694-1867, s. 168.

14. Kirkebogen for Jyllinge sogn 1840, ægteskabet indgået 13.5.1840.

15. Iflg. folketællingen for Jyllinge sogn 1834 boede på Værebros nedre Mølle fire af Iver Jørgensens voksne halv- og helsøskende

16. Fanny Fang: Haraldsborg Mølle. Jul i Roskilde 1948 s. 12.

17. Niels A. Christiansen: Drikkekanden fra Haraldsborg. Fra Roskilde Museum 1949, s. 9 f.

18. Heinrich Behrmann: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde, 1832, s. 324.

19. Heinrich Behrmann: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde, 1832, s. 325.

20. Danmarks Riges Breve 2, IV nr. 187. Rikke Agnete Olsen: Voldsteder i Roskilde. I: Historisk årbog fra Roskilde amt 986, s. 18.

21. Retsbetjente, Lejre herred, Politiprotokol 1908-11, sag 49/1909, s. 201 ff.

22. Roskilde Avis 16.4.1909.

Travlhed på Rockmuseet

af Lise Hammershøj

Etableringen af Danmarks Rockmuseum er stadig godt på vej, og hvert år bliver projektet mere og mere konkret. En hurtig tur gennem 2009 viser, at Danmarks Rockmuseum fortsat involverer sig i og skaber spændende projekter. Samtidig fortsætter arbejdet med at sikre den sidste del af finansieringen, og 2010 bliver året, hvor arkitektkonkurrencen skydes i gang, og etableringen for alvor tager fat.

Modsatte side:
ROCK ME logo

ROCK ME – en forsmag på Danmarks Rockmuseum

Første halvdel af 2009 blev brugt på etableringen af miniudstillingen ROCK ME. Idéen var at skabe en appetitvækker, der kunne vise nogle af de virkemidler og formidlingsformer, det endelige rockmuseum vil gøre brug af. Det var ikke tanken at skabe en særudstilling, men derimod en forsmag.

Temaet blev fankultur. L.O.C., Tim Christensen, Annisette, Kira Skov og Jacob Binzer er blandt de danske musikere, der fortæller om fans, egne idoler og idolernes indflydelse på deres musik. Udstillingen giver en introduktion til fanbegrebet. Hvordan er det opstået, hvilken rolle har medierne spillet, og hvordan mødes fans og idoler? Hvad får fans ud af at være fans? Lige fra den fanatiske stalker til entusiasten, der aldrig misser en koncert med sit yndlingsband.

Gennem 2009 blev der arbejdet hårdt på at gøre klar til åbningen af ROCK ME – en forsmag på det kommende nationale rockmuseum.

Musikerne L.O.C. og Simon Kvamm havde hver især bidraget med egne numre til de højteknologiske Beatblocks. Til åbningen af udstillingen remixede de hinandens numre til stor fornøjelse for de mere end 200 gæster. Foto: David Bjørnsten-Lindhard

Med de højteknologiske Beatblocks, udviklet af Center for Playware – DTU/DPU, får den besøgende chancen for at skabe musik selv og fremføre sit mix for de andre gæster. Man kan remixe numre af Nephew, A Kid Hereafter, Carpark North, Turboweekend, L.O.C. og Volbeat eller eksperimentere inden for genrer som disko, punk, surf-rock, 80'er pop, soul, grunge og metal.

I miniudstillingen afslører danske toppolitikere også, hvem de er fans af. Der er en quiz om mediernes rolle i rockhistorien og mulighed for at se på sammenhængen mellem personlighedstyper og musiksmag. Hele 35.000 musikelskere har deltaget i forskeren Adrian Norths undersøgelse. Og her viser det sig fx, at fans af klassisk musik og metal har en del til fælles!

ROCK ME er med sine 70 m² en kompakt forsmag på det kommende museum. Udstillingen åbnede i Hal 10 på Musicon, fordi det er i det område, det kommende museum bliver placeret. Udstillingen er gjort mobil, så den kan komme på turne rundt i landet. I første omgang skal ROCK ME rundt til landets fire største byer.

Vi vil vise, at det er Danmarks Rockmuseum og ikke kun Sjællands eller Roskildes. Det er et nationalt museum.

Det giver os desuden anledning til at få kontakt til rockentusiaster i andre dele af landet. Vi kan få fokus på indsamlingen af historier og effekter og give andre mulighed for at bidrage.

ROCK ME – åbningen

Efter travlhed og søvnløse nætter var det en stor fornøjelse at kunne åbne udstillingen. Det skete 1. juli. Flere end 250 musikere, branchefolk og samarbejdspartnere mødte op og kunne bl.a. opleve musikerne L.O.C. og Simon Kvamm, der med stor overbevisning demonstrerede udstillingens hovedattraktion, de musikalske Beatblocks.

Gæsterne fik også lejlighed til at møde tre generationer i dansk rock, da Peter Belli, Kira Skov og Mike Sheridan indviede udstillingen. Åbningen af ROCK ME fik stor opmærksomhed fra medierne, og med omtale i både Weekendavisen og Billedbladet nåede Danmarks Rockmuseum ud til en bredere gruppe af danskere, end vi har prøvet før.

I oktober blev det for koldt for ROCK ME at stå på Musicon. Derfor blev dele af udstillingen flyttet til Roskilde Museum, hvor de skal stå indtil marts 2010, hvor turnéen starter i Århus.

FANCENTER – Roskilde Festival 09

Samtidig med åbningen af ROCK ME slog årets Roskilde Festival også dørene op. De seneste tre år har rockmuseet haft en stand blandt branchefolk og journalister i det lukkede område i Mediebyen. I år havde museet bevæget sig ud på pladsen blandt festivalgæsterne med en 100 m² stor stand – i området YourSpace. Vi havde indrettet et Fancenter med en confessionboks, chilloutområde med gamle ungdomsblade, info om rockmuseet og en miniudstilling om festivalgæster gennem tiden.

Festivalens gæster besøgte i stor stil Confessionboksen, som rockmuseet havde etableret i samarbejde med DR. Her kunne gæsterne foran et kamera fortælle om deres oplevelser med deres yndlingsbands. Rockmuseets medarbejdere gennemførte 120 interviews om fankultur. DR havde en tilsvarende confessionboks i Mediebyen, hvor DR Historie lavede interviews med nordiske kunstnere, der optrådte på Roskilde i år. Tanken er, at DR vil bruge materialet til en programserie om fankultur.

De gamle ungdomsblade var et hit! Festivalgæsterne morede sig med at læse om Peter Belli, der blev gift i en skov, om Mike Tramp, der engang bare var Michael fra Mabel osv.

Museet havde en god, men travl festival, hvor vi også fik holdt møder med eller etableret kontakter til branche, erhvervsliv og medier.

Rockpiloterne – formidlingsprojektet

Et andet vigtigt projekt i 2009 var formidlingsprojektet med museets unge Rockpiloter.

Støttet af Egmont Fonden gik museet sidste år i gang med et nyt og banebrydende formidlingsprojekt, som skulle lede frem til et koncept for den fremtidige formidling til børn og unge på museet.

Museet ansatte 30 såkaldte 'rockpiloter' i alderen 15-19 år, som på ugentlig basis mødtes på rockmuseets sekretariat på Musicon. Her del-

Ved årets Roskilde Festival havde rockmuseet opbygget et stort fancenter, hvor gæsterne blandt andet kunne lade sig interviewe om fankultur og læse gamle ungdomsblade.

tog de i workshops og arbejdsdage, hvor de kom med input til museets formidlingsformer.

Piloterne afholdt desuden flere events for unge og familier i maj og juni måned på Musicon. Her viste det sig blandt andet, at de unge er meget optaget af livemusik. Når de selv skulle arrangere events, skulle det være koncerter med unge endnu ukendte kunstnere, som de selv havde opdaget. Det viste os blandt andet, at det endelige museum skal give plads til koncerter og prioritere vækstlaget i den danske rock- og populærmusik.

En hjemmeside om rockpiloternes arbejde, inkl. afrapporteringen om projektet, er ved at blive færdiggjort. Det endelige produkt kommer til at ligge under rockmuseets hjemmeside.

I øjeblikket undersøges det, hvordan vi kan fortsætte arbejdet med de af piloterne, som er interesserede i at fortsætte og få tilført nye kræfter. Tanken er at involvere dem i arbejdet med samlingen, så de præsenteres for genstande, efterhånden som disse løbende bliver formidlet på hjemmesiden. Gennem piloternes reaktioner og spørgsmål til genstandene opnår museet viden om, hvordan samlingen kan gøres relevant for unge teenagere.

Museets unge rockpiloter holdt pressemøde, hvor de præsenterede de lokale medier for de events, de selv havde arrangeret.

Konkurrenceprogram

Intet museum uden en bygning. Danmarks Rockmuseum har i 2009 arbejdet på en såkaldt forundersøgelse sammen med Roskilde Festival og Roskilde Højskole. De tre parter har nemlig planer om at etablere et nyskabende bydelshus, der sammen med aktørernes egne byggerier skal fungere som generator for den samlede udvikling af Musicon.

Samarbejdet omfatter byggeriet og arealerne omkring bygningerne (byrummet) og har til formål at etablere en fælles indgang, et bydelens rum og et antal funktioner, der kan benyttes af de tre aktører, bydelens besøgende og kommende beboere på Musicon. Nogle af de fælles funktioner er fx: Café, scene, auditorium, biograf, mødelokaler, reception, eksperimenterende værksteder m.m.

Forundersøgelsen udmunder i et konkurrenceprogram, og vi forventer at kunne udskrive arkitektkonkurrencen inden sommeren 2010.

Rockmuseet viste flaget flere gange

I årets løb har rockmuseet deltaget i en række arrangementer, hvor vi har fået lejlighed til at præsentere os. Vi giver nogle eksempler her!

LYSLYDfestivalen METROPOLIS: Roskildes bidrag til LYSLYDfestivalen var 'Roskilde resonerer', som blev afholdt primært på Musicon. I forbindelse med festivalens hovedweekend 28.-30. august bidrog rockmuseet ved at holde ROCK ME åben.

090909: Rockmuseet deltog også med ROCK ME udstillingen på Musicon-sekretariatets visionsdag "090909", som henvendte sig til arkitekter, developere og professionelle eventarrangører.

Ken Gudman mindefond: Ken Gudman Prisen er indstiftet til minde om trommeslageren Ken Gudman. Hvert år uddeler fondens bestyrelse en pris til en dansk musiker, der har ydet en særlig indsats i overensstemmelse med de musikalske dyder, Ken Gudman stod for: Personlighed, musikalsk håndværk og integritet.

Rockmuseet blev spurgt, om vi var interesserede i at have en stand ved årets overrækkelse i Amager Bio den 4. oktober. Det sagde vi naturligvis ja til. Inden, mellem og efter koncerterne informerede med-

arbejderne om det kommende museum, indsamlingen samt præsenterede gæsterne for de medbragte Beatblocks.

Årets prismodtager, trommeslageren Klaus Menzer, var den sjette modtager af Ken Gudman Prisen.

Musikzonen: Den 6. oktober 2009 blev Kultur-, Erhvervs- og Økonomiministeriets satsning Musikzonen åbnet i Industriens Hus. Flere end 250 branchefolk mødte op. Danmarks Rockmuseum var blevet kontakten og spurgt, om vi ville møde op og præsentere de interaktive Beatblocks. Rockmuseet havde derfor som eneste aktør sin egen stand med info om museet.

Musikzonen er tænkt som en platform, der samler musikbranchen og knytter bånd til erhvervsliv, forskning, private og offentlige virksomheder samt profit- og nonprofitorganisationer. Der skal fokus på videndeling, eksport, teknologisk udvikling, talentudvikling og innovation. Musikzonens ambitiøse mål er, at Danmark i 2015 skal være et af Europas førende lande på musikområdet.

Rockmuseum ved Musikzonen. De indbudte gæster fra musikbranchen brugte pauserne på at prøve museets Beatblocks.

Rundvisninger på Musicon: Der har gennem 2009 været en del rundvisninger på Musicon for Roskildes borgere. Danmarks Rockmuseum har hver gang åbnet Hal 10 og budt de besøgende indenfor, så de kunne få en forsmag på museet.

ROCK ME på turné

Til marts 2010 sender vi udstillingen ROCK ME på turné. Vi starter i Musikhuset i Århus, herefter Musikbiblioteket i Odense, Studenterhuset i Aalborg og Koncerthuset i DR-byen.

I hver by afholder museet sammen med udstillingsstedet en række events i form af foredrag eller koncerter, som sætter fokus på udstillingstemaet "fankultur" samt rockmuseets indsamling. I skrivende stund er vi i fuld gang med planlægningen.

Når turnéen afsluttes til august 2010, flytter udstillingen ned på Roskilde Museum – denne gang i fuld størrelse.

Udstillingens store attraktion er Beatblocksne, som naturligvis kommer med, når ROCK ME skal på turné.

Fokus på samlingen

Det næste år vil Danmarks Rockmuseums primære fokus være på opbygningen af vor samling. Alle vore øvrige aktiviteter bliver set i lyset af dette. Vi har allerede samlet en del genstande og historier, men det er en lang proces at opbygge en god samling.

Dette fokus skal også ses i lyset af, at vi arbejder på at søge Kulturarvstyrelsen om et §16 tilskud. Vor museumsinspektør, der har ansvaret for samlingen, er i gang med at udarbejde et samlet oplæg over de undersøgelser, der skal ligge til grund for indsamlingsarbejdet de kommende år. Oplægget skal vise, hvordan museet ønsker at belyse rock- og populærmusikkens betydning for Danmarks Kultur- og samtidshistorie. Nogle af de undersøgelser, der arbejdes med, er bl.a. musikkens betydning for kønsroller, mode, sociale miljøer, forbrugsmønstre m.m.

Lad dette samtidig være en opfordring til årbogens læsere om at huske os, når I rydder op i kældre og på lofter! Vi søger genstande og historier, der kan fortælle rock- og populærmusikkens historie lokalt, nationalt og internationalt (fordi danske musikere naturligvis blev influeret meget af både amerikansk og engelsk musik). Vi er f.eks. på jagt

efter instrumenter, scrapbøger, fotos, kontrakter, plakater, fanbreve eller tøj. Det vigtigste er, at genstanden fortæller en historie. Eksemplerne her er meget rettet mod fans eller musikere. Men et af rockmuseets store mål bliver at skabe et samtidshistorisk museum. Derfor efterlyser vi også genstande, der fortæller noget om samtiden fra 50'erne frem til i dag. Vi har planer om at indrette ungdomsværelser fra de forskellige årtier, men det kræver jo originale skabe, borde, kommoder, skriveborde, stole, senge, plakater, fotografier, tæpper, musikafspillere osv.

Husk Danmarks Rockmuseum, når der skal ryddes op! Du har måske vigtige effekter, der kan bidrage til at fortælle rockens historie.

2010

Det kommende år byder ikke på færre udfordringer end det forrige, og endnu en gang går Danmarks Rockmuseum en spændende tid i møde.

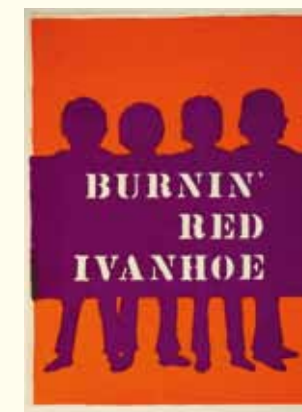
Når vi skrives ved igen næste år, har vi blandt andet:

- gennemført arkitektkonkurrencen om rockmuseet,
- udarbejdet en endelig finansieringsplan,
- deltaget i årets Roskilde Festival,
- videreudviklet hjemmesiden og fundet en ny måde at præsentere samlingen på,
- haft udstillingen ROCK ME på turné til Aarhus, Aalborg, Odense og København,
- åbnet ROCK ME i fuld størrelse på Roskilde Museum.

Og hvis det går, som det plejer, er der desuden sket en del uventet og spændende, som vi vil glæde os til at fortælle om næste år!

Denne trommemikrofon optog bl.a. Søren Berlevs stortromme under Gasolin's indspilning af "Hvad gør vi nu lille du" i studiet i 1976. Mikrofonen stammer fra det legendariske pladestudio i Sweet Silence Studios, der åbnede i april 1976 i København.

Her ses tre meget forskellige eksempler på nogle af de genstande, rockmuseet har samlet ind. Jakken er fra en passioneret D-A-D fan, plakaten fra det danske rockorkester Burnin' Red Ivanhoe, mens Gaffa er et dansk musik-magasin der stadig udkommer. Det startede i Århus i 1983.

Talerstolen

af Hakon Lund

For enden af Herthadalen i Lejre står en klodset konstruktion som kaldes "Grundtvigs talerstol". Det er da nok muligt, at den gamle prædikant i 1800-tallet har udråbt sine nationale følelser fra de sammenstablede kampesten mod folkeforsamlingen i dalsænkningen. Guderne må vide, om Grundtvig vidste, hvad det var, han stod og talte fra. Den talerstol han var kommet til at give navn, var opført som alter til gudinden Hertha, og hun hørte hverken hjemme i det gamle eller nye testamente, som var den højtråbende præsts fundament.

Det vil derfor være på tide at lede de flinke folk fra Skjoldungelandet¹ ind på rette spor, før de restaurerer resterne af Hertas alter som talerstol.

I "Vandringer fra Kiøbenhavn til Jægerspris, Leire og Letraborg etc.", et skrift med illustrationer af Eduard Storch², længe før Grundtvig besteg "talerstolen", ses en tegning beskrevet "Hertas Altar i Hertadalen ved Lethrabort og Leire" og signeret "tegnet efter Naturen af Eduard Storch". Altret ligger højt på en bakke, forsynet med en indskriftsplade, formentlig af træ, som nu er væk, hvis den da ikke befinder sig i et eller andet udhus på godset. Indskriften er dog bevaret takket været Storch, formentlig har den været malet på pladen, og den lyder:

*Denne Dahl med sine Skygger;
Gjemte fordum Herthas Tempel,
Blodigt Offer faldt for Hende
Hvor nu Søen stille rinder
Vore Tiders Aand er blidere
Ingen mørke Hemmeligheder
Skjules nu i disse Lunde
Og Naturens rene Glæder
Hellige vi Løvningerne
Af den svundne fjerne Tid
Ved det simple Alter yde
Vi den Gode vores Tak.*

Modsatte side:
Hertas alter i Herthadalen.
Eduard Storch 1811 (note 2).

Hvem var Hertha? Og gudinde for hvad eller hvem? På internettet fremstår hun som ”dansk gudinde”, men i en håndbog over guder og helte i Norden findes hun ikke. Hun er nok en opfindelse fra midten af det attende århundrede, mon ikke gjort af professor Anchersen,³ grev J.L. Holsteins videnskabsmand. Ved hjælp af skarpsindig ønsketænkning havde Anchersen i sin bog om Herthadalen tilføjet en ”høyst-nødvendig” forbedring hentet fra den romerske forfatter Tacitus⁴ og derved flot samlet syv germanske nationer ved Østersøens bredder. Således var der ikke nogen gyldig undskyldning for ikke at begive sig til Sjælland, nærmere betegnet Herthadalen og Lejre, når de skulle dyrke deres fælles gudinde ”Nerthus”, som Tacitus nævner på en ø i havet.

Talerstolen som den tager sig ud i dag. Foto Olav Sejero.

Noter

1. Skjoldungelandet er et igangværende delprojekt under naturparkprojektet ”Det kulturhistoriske Landskab”.

2. Eduard Storch (1787-1852). Det lille hæfte ”Vandringer fra Kiøbenhavn til Jægerspris, Leire og Letraborg etc.” med Storchs tegninger og rejsebeskrivelse er ikke dateret, men flere af tegningerne i hæftet er dateret 1811. Hæftet er genudgivet i 2009.
3. Johannes Peder Anchersen (1700-1765), filolog og historiker, var professor ved Københavns Universitet. Han udgav i 1745 bogen: Herthedal ved Leyre i Siælland og det gamle Danmark 150 før og efter Christi Fødsel.

4. Tacitus (56-117 e.Kr.) skrev værket Germania om de nordgermanske stammer. Heri omtales visse germanske stammers dyrkelse af guden Nerthus.

Natur- og kulturvejledning på Roskilde Museum

af Tim Holmegaard Krat

Langt hovedparten af Danmarks omkring 300 naturvejledere er i dag ansat på natur- og miljøcentre, i statsskovene, i kommunernes natur- og miljøforvaltninger eller i forskellige interesseorganisationer inden for bl.a. skovdrift, jagtforvaltning, friluftsliv og natur/miljø. Naturvejledere har igennem årene også indtaget de naturhistoriske museer, men også de kulturhistoriske museer har i dag meldt sig som potentielle arbejdsgivere. Således også Roskilde Museum, som for knap halvandet år siden kunne ansætte forfatteren i en foreløbig treårig stilling med løntilskud fra Friluftsrådet.

Naturvejlederordningen

Titlen "naturvejleder" er ikke beskyttet, men er man blevet ansat i en naturvejlederstilling, kan man blive optaget på en efteruddannelse, finansieret af Friluftsrådet og Skov- og Naturstyrelsen. Efteruddannelsen er ikke et kursus i almindelig paratviden, den forventer man kursisten allerede er i besiddelse af, men uddannelsen betoner til gengæld de læringsstile og formidlingsredskaber, der er vigtige at kunne mestre i en formidlingssituation. Når efteruddannelsen er gennemført, bliver naturvejlederen en del af den naturvejlederordning, som Friluftsrådet og Skov- og Naturstyrelsen administrerer, og naturvejlederen må bære det, i naturvejlederkredse, eftertragtede uglelogo. Når man bærer uglelogoet, viser man også, at man arbejder ud fra formålet for naturvejledning.

Formålet for naturvejledningen er generelt:

- at styrke befolkningens forståelse for natur, herunder biologisk mangfoldighed, samt miljø og kulturmiljø.
- at styrke befolkningens rekreative muligheder og friluftaktiviteter.
- at fremme befolkningens direkte inddragelse og indflydelse i natur- og kulturmiljøforvaltning.
- at inspirere til en sundere og mere bæredygtig livsstil.

Modsatte side:

Unge arkæologer i gang med graveske og metaldetektor i Lejre Museums nye Arkæologiske værksted.

Formålet med ansættelsen af en naturvejleder på Roskilde Museum har været at få udviklet og formidlet samspillet mellem kulturen og naturen på Tadre Mølle, at styrke museets generelle skoletjenestetilbud med inddragelse af nye aktiviteter og målgrupper samt at støtte op om det igangsatte nationalparkprojekt "Det Kulturhistoriske Landskab".

På museet arbejder naturvejlederen med inddragelse af naturens og landskabets biologiske, geologiske og historiske aspekter og sætter gerne perspektiv på menneskets samspil med naturen i de såkaldte kulturmiljøer. Naturvejlederen fokuserer eksempelvis på menneskets udnyttelse af naturens produkter gennem historien og kan, ud over formidlingen af naturprodukternes spændende univers, inddrage praktiske aktiviteter. Naturvejlederens rolle er her at involvere deltagerne i de aktiviteter, der foregår, så de kan relatere oplevelserne til dem selv og deres hverdag.

Læringsstile

Mennesker tilegner sig ikke stof på samme måde. Nogle lærer bedst ved selv at læse i en bog, andre bedst ved at høre en god fortælling, mens andre igen helst skal "lære" med hænderne gennem en praktisk aktivitet. Teorien om forskellige læringsstile er ikke ny, men den øgede fokus på læringsstile gennem fjernsynsprogrammer som "Plan B" og "Skolen" på TV2, har de seneste år fået sat begrebet læringsstile på dagsordenen.

Naturvejlederne har siden midten af 1980'erne arbejdet med begreber som Learning by doing og formidling af det umiddelbare, altså det man kan se fysisk foran sig, og som er til at tage og føle på. Learning by doing bygger på teorien om, at "det jeg hører, glemmer jeg, det jeg læser, husker jeg, men det jeg gør, forstår jeg". I undervisningspraksis vil det sige, at deltagerne selv skal være en del af formidlingen og derved bruge alle deres sanser. Formidlingen af det umiddelbare betyder, at der primært ikke formidles noget, der ikke er til stede. Skal der fortælles om skovens træer og myterne omkring træerne, så foregår det bedst ude i skoven, eksempelvis under et asketræ, når eleverne hører fortællingen om Yggdrasils Ask. Ved netop at formidle det konkrete og nærværende undgår man, at abstraktionsniveauet bliver for

højt for eleverne, ikke kun på indskolingsniveauet, men selv over for elever i folkeskolens ældste klasser. For det har vist sig, at mange elever får størst udbytte af undervisningen, når de kan koble det formidlede budskab sammen med konkrete ting i deres fysiske nærhed.

De danske museer har en lang tradition bag sig med anvendelsen af både permanente og skiftende udstillinger i formidlingen, baseret på genstande i montre, suppleret med tekst- og billedplancher. Fra en naturvejleders synspunkt er det vigtigt, at man kombinerer denne form for formidling med mere håndgribelige aktiviteter. Hvis man ønsker at fange publikum og videregive sin viden, er det nødvendigt at tilgodese alle læringsstile og involvere publikum.

Nye formidlingstilbud på Roskilde Museum

Sammen med Roskilde Museums formidlingsafdeling har naturvejlederen sat en proces i gang med inddragelse af alle de nævnte læringsstile i undervisningen. Et godt eksempel på en ny håndgribelig formidlingsaktivitet er "Det Arkæologiske Værksted" på Lejre Museum. På værkstedet prøver eleverne, hvordan det er at arbejde som arkæolog, når de med graveske forsigtigt graver skårene fra et lerkrus frem eller finder andre spændende spor fra fortiden med metaldetektor. De fundne skår kan de efterfølgende prøve at lime sammen, og eleverne lærer herigenom om de metoder, som museets konservator anvender, når fundet skal konserveres og måske klargøres til at indgå i en udstilling.

Et andet eksempel på at kombinere kulturhistorie og naturvejledning er skoletjenestetilbuddet "Skovens træer og myter". Her tages eleverne med på en tur ud i Boserup Skov, hvor de lærer at kende forskel på træerne og opdage træernes kulturhistorie. Alt efter klassetrin og årstid igangsættes der forskellige aktiviteter med og omkring skovens træer. Ved bogen snitter vi runestave af bøgetræ og indrister forskellige runetegn. Ordet bogstav kommer af bøgstav og henviser til fundne indristede runer i bøgetræ. Eleverne hører om vølven og prøver at forudsige fremtiden ved at kaste bøgstavene og undersøge runekombinationerne. Ved birken hører eleverne om birkebarkens indhold af tjære, og hvordan barken har været brugt til optænding. Eleverne prøver selv at samle birkebark til skovmandens bålpose, så han har noget at tænde

op med. Ved hylden hører eleverne historien om hyldemor og lærer, hvordan man skal opføre sig, hvis man skal være på god fod med hende. Formidlingen af aktiviteterne foregår som en blanding af skuespil, hvor naturvejlederen spiller skovens indbyggere, og aktiviteter, hvor eleverne får mulighed for at hænge deres nye viden om træerne op på gode historier og håndgribelige produkter, de kan tage med hjem. Elever har ofte brug for en "knage", de kan hænge deres nye viden op på. Det kan være en lille genstand, der minder dem om deres nye viden, eller det kan være en god historie, der gør det nemmere at huske nogle nuancer, de ellers ville have glemt.

Ung museumsbesøgende i gang med at sammensætte sin udgravede lerpotte i Det Arkæologiske Værksted sammen med forfatteren.

Klimalaboratoriet

Det sidste eksempel på kombinationen af naturvejledning og Roskilde Museums formidling er klimalaboratoriet, som var en del af særudstillingen "KlimaX – når klimaet former historien", med tilskud fra Region Sjælland. Idéen med klimalaboratoriet var, at denne del af udstillingen skulle udformes som et interaktivt rum med fokus på de naturvidenskabelige værktøjer, som blandt andre arkæologer og naturvidenskabsfolk bruger for at opnå viden om fortidens klima. Derudover skulle udstillingsdelen kunne bruges i skoletjenesteaktiviteter og i forbindelse med omvisninger med fokus på forståelsen af begreberne i den aktuelle klimadebat.

Klimalaboratoriets aktiviteter dannede grundlag for et meget succesfuldt undervisningstilbud, som kombinerede historieundervisning med de naturvidenskabelige fag i folkeskolen. Undervisningstilbuddet var bygget op på den måde, at eleverne først kom på en traditionel rundvisning i udstillingen. Her blev begreber som klimaændringer, kulturel tilpasning og udvikling sat i perspektiv i forhold til Roskilde bys historie. Ud over at give eleverne et indblik i byens historie, kom de store, globale klimaændringer gennem tiden også ned på et mere forståeligt niveau. Med denne nye viden om klimaets betydning for de kulturelle forandringer besøgte eleverne så klimalaboratoriet, hvor de arbejdede med laboratorieforsøg, vandstande i Roskilde Fjord gennem tiden og dendrokronologi. Sidstnævnte er studiet af træers årringe, som bliver anvendt til datering af fund.

Laboratorieforsøgene belyste mange sider af klimaet og de elementer, der har påvirket det. Begreber som drivhuseffekt, albedo-effekt, den termohaline cirkulation, pollenanalyse, makrofossiler og isafsmeltning blev alle forklaret, så elever helt ned til 5. klasse kunne forstå det. Alle forsøgene var beskrevet både så simpelt og visuelle som muligt, for ikke at abstraktionsniveauet blev for højt. Eksempelvis var der til flere af forsøgene indkøbt såkaldte dataloggere, som målte CO₂-niveau og temperatur, og som viste resultaterne via tabeller og grafer. Der var også opsat skærme på væggene til opprojektering af billeder fra mikroskoper og lupper, så flere elever kunne være med samtidigt. Derved blev databehandlingen et fælles projekt, hvor alle kunne komme til at se resultaterne og bidrage til konklusionerne.

Den dendrokronologiske opstilling og kortbordet med vandstanden i Roskilde Fjord gennem tiden var udviklet i samarbejde med designbureauet MLH1407, der bl.a. beskæftiger sig med interaktiv formidling. Idéen bag begge opstillinger var at anvende moderne teknologi til at formidle emnerne brugervenligt og indbydende. Opstillingerne skulle tale til den besøgendes nysgerrighed og få denne til at gå på opdagelse i opstillingernes informationer. Roskilde Fjord-opstillingen var et kortbord, bestående af en fladskærm, en drejeknap, en infrarød sensor og en computer. På fladskærmen, som var lagt ned og dækket af en plexiglasplade, kunne man se et kort over Roskilde Fjord. Med drejeknappen kunne man vælge, om kortet skulle vise Roskilde Fjord efter istiden, i fastlandstiden, i stenalderen, i middelalderen eller i nyere tid. Derved kunne man let, hurtigt og informativt se vandstandsændringerne i Roskilde Fjord gennem tiden. Derudover var der bygget et ekstra informationslag ind. Via kort, som minder om kreditkort, kunne man via en infrarød sensor se flere informationer på kortene, eksempelvis om udbredelsen af østers og placering af bopladser.

Dendrokronologiopstillingen tog udgangspunkt i en over 180 år gammel egetræsskive fra Boserup Skov. På skiven var der monteret kobberskilte, som viste årstallet på udvalgte årringe. Med et pegeredskab på kobberskiltene kunne man få yderligere oplysninger om begivenheder i de forskellige år. På en skærm kunne man i et scrapbogslayout blandt andet se, hvornår den første bil kom til Roskilde, hvilket år den første Roskilde Festival fandt sted eller andre lokale og nationale begivenheder. Udformningen var igen meget brugervenlig og let at gå til for den besøgende.

Med klimalaboratorie har Roskilde Museum introduceret anvendelsen af en ny udstillingsteknologi, og har vist nye og alternative måder at sammensætte et undervisningstilbud på. Udstyret og erfaringerne fra udstillingsprojektet vil blive brugt i nye natur- og kulturskoletilbud på Tadre Mølle.

Elever arbejder ved den dendrokronologiske opstilling i klimalaboratoriet.

Museets kontor

Sankt Ols Gade 15-17
4000 Roskilde
T 4631 6500
F 46 31 65 01
roskildemuseum@roskilde.dk

Kontortid:
Mandag-torsdag 8-15.30
Fredag 8-15

Roskilde Museum

Hovedudstilling

Sankt Ols Gade 18
4000 Roskilde
T 4631 6529
roskildemuseum@roskilde.dk

Entré:
Voksne: 25,- kr.
Børn og unge 0-17 år: Gratis
Dagligt 11-16
Lukket 24., 25. og 31. dec. samt 1. jan.

Roskilde Museum

Lejre Museum

Orehøjvej 4 B
4320 Lejre
T 4648 1468
F 4648 1467
museum@lejre.dk
Gl. Kongsgård:
Orehøjvej 12
4320 Lejre

Entré:
Gratis adgang
1. maj-30. sep.: Alle dage 11-16
1. okt.-30. apr.: Lørdag og søndag 11-16
Skoleferier: Alle dage 11-16
Lukket 21. dec.-1. jan.
Adgang til Gl. Kongsgård ved
omvisninger samt efter aftale.

Roskilde Museum

Lützhøfts Købmandsgård

Ringstedgade 6-8
4000 Roskilde
T 4635 0061
perk@roskilde.dk

Entré:
Gratis adgang
Gruppebesøg aftales i forvejen
Hverdage 11-17
Lørdage 10-14

Roskilde Museum

Håndværksmuseet

Ringstedgade 8
4000 Roskilde
T 4635 0061
perk@roskilde.dk

Entré:
Gratis adgang
Gruppebesøg aftales i forvejen
Hverdage 11-17
Lørdage 10-14

Roskilde Museum

Slagterbutikken

Ringstedgade 8
4000 Roskilde
T 4635 6140
perk@roskilde.dk

Entré:
Gratis adgang
Gruppebesøg aftales i forvejen
Lørdage 10-14

Roskilde Museum

Fjordcenter Jyllinge

Bygaden 28
4040 Jyllinge
T 4673 1728
fjordmuseet@fjordmuseet.dk

Entré:
Frivillig
Børn og unge 0-17 år: Gratis
Mandag-torsdag 11-15
Fredag og lørdag lukket
Søndag 11-15

Roskilde Museum

Tadre Mølle

Tadre Møllevej 23
4330 Hvalsø
T 5919 4001
M 4035 6187
tadre@lejre.dk

Entré:
Voksne: 25,- kr.
Børn og unge 0-17 år: Gratis
Påskeåbent 11-16
1. maj-30. jun.:
Weekends og helligdage 11-16
1. jul.-15. aug.: Alle dage 11-16
16. aug.-31. okt.: Weekends 11-16
Uge 42: Dagligt 11-16

Roskilde Museum

Danmarks Rockmuseum

Musicon-huset
Rabalterstræde 1
4000 Roskilde
T 4631 6868
rockmuseum@roskilde.dk

Rockmuseet forventes åbnet i 2012

Roskilde Museum

Domkirkemuseet

Domkirkepladsen
4000 Roskilde
T 4631 6500
roskildemuseum@roskilde.dk

Entré:
Voksne: 25 kr.
Børn 7-14 år: 15 kr.
Børn 0-7: Gratis
Familiebillet (2 voksne + børn): 70 kr.
Studerende (indtil 26 år): 15 kr.
Roskilde Kommunes borgere: Gratis
1. apr.-14. jun.:
Mandag-fredag 11, 13 og 14
Lørdag 10
Søn- og helligdage 13 og 14
15. jun.-31. aug.:
Mandag-fredag hver 1/2 time 11.05 -14.35
Lørdag hver 1/2 time 9.05-11.35
Søn- og helligdage hver 1/2 time 13.05-15.35
1. sep.-30. sep.:
Mandag-fredag 12 og 13
Lørdag 12
Søn- og helligdage 13 og 14
1. okt.-31. mar.:
Tirsdag-fredag 12 og 13
Lørdag 12
Søn- og helligdage 13 og 14
Domkirken og museet lukkes for
turistbesøg under kirkelige handlinger.
Ændring i turiståbningstiderne
kan ske med kort varsel.

Roskilde Museum

Skjoldungelandet

Sankt Ols Gade 15 D
4000 Roskilde
T 4024 3246
poulb@roskilde.dk

